

Petre BEȘLIU MUNTEANU, – *Hermannstädter Spital und Spitalkirche, 13.-18. Jh./Spitalul și Biserica spitalului din Sibiu, secolele XIII-XVIII*, Hermannstadt/Sibiu, „Honterus”, 2012, 292 pag.+ilustr.

Tema așezămintelor hospitaliere în evul mediu și epoca modernă este, în istoriografia românească, o „cucerire” mai recentă, extrem de interesantă și provocatoare, fapt ce justifică interesul constant și pasionat al cercetătorului preocupat de acest aspect al societății în intervalul precizat.

Nu poate decât să ne bucure, din această perspectivă, demersul istoricului și arheologului Petre Beșliu Munteanu, concretizat în această a doua ediție a istoriei Spitalului sibian, apărută cu sprijinul Muzeului Național Brukenthal și Siebenbürgischen Museum din Gundelsheim, la patru ani distanță de prima (Sibiu, 2008). Restituirea, finalizată într-o formulă bilingvă, germano-română, pentru a răspunde interesului manifestat pe o arie geografică mai largă, a fost determinată, după cum se precizează în *Introducere*, de mai mulți factori: în primul rând, suplimentarea datelor documentare și a informațiilor arheologice privind subiectul abordat, apoi, publicarea, la Cluj, între anii 2006-2010, a volumelor privind istoria instituțiilor de caritate locale, în epoca modernă, de asemenea, discuțiile prilejuite de simpozionul cu tema *Orașul și asistența socială*, organizat la Cluj în anul 2009, și, nu în cele din urmă, răgazul atât de necesar pentru „sedimentarea acumulărilor”.

Un aspect special al recuperării istorice, care a însoțit editarea și reeditarea cărții și pe care autorul ține să îl precizeze, îl constituie refuncționalizarea Bisericii spitalului, ca biserică parohială, în anul 2007, oficiindu-se aici prima liturghie după mai bine de 100 de ani.

Lucrarea este structurată în șapte capitole, care abordează diferite aspecte ale acestei instituții, a cărei evoluție istorică este divizată în trei etape, în funcție „de diferenții patroni și etapele de construcție diferite” ale acesteia: 1) perioada de dinainte de anul 1292; 2) anii 1292-1546 și 1547-1585 și 3) a doua jumătate a secolului al XVI-lea – secolul al XVIII-lea, având ca moment de referință anul 1773. Aflat, inițial, în administrația orașului, Spitalul intră în anul 1292 sub patronajul Ordinului Sfântului Spirit până la impunerea Reformei, din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, revenind sub autoritatea exclusivă a orașului, această evoluție instituțională, fiind însoțită și de o evoluție din punct de vedere arhitectonic, depistată în urma săpăturilor arheologice.

Studiul introductiv, semnat de Julia Derzsi, privind asistența socială la Sibiu în perioada premodernă, concretizată în instituționalizarea, după Reformă, a așa numitei „cutii a milei” (Almosenkasten), realizează o firească legătură cu istoria Spitalului, nu numai din perspectiva manifestărilor caritabile, ci și prin prisma legăturii existente între cele două instituții, patronate de oraș.

Tot un caracter introductiv, de familiarizare a cititorului cu tema abordată, îl are și capitolul intitulat *Problematika monografiei Spitalului din Sibiu*, care realizează o incursiune în istoria așezămintelor din Transilvania și a Ordinului hospitalier al Sfântului Spirit, discută și analizează aspecte legate de terminologia și cronologia problemei, aducând, în final, precizarea metodologiei aplicate în analiza istorică.

Dincolo de rigurozitatea abordării și documentării, capitolul intitulat *Comunitatea Spitalului medieval și premodern din Sibiu* trădează, poate, cel mai mult implicarea afectivă a autorului în reconstituirea trecutului, prezentându-ne o imagine coerentă, dar și emoționantă, a întregii comunități ce a populat, în timp, așezământul: de la conducătorii spirituali și administratorii Spitalului, angajații, slujbașii și meșterii care au asigurat bunul mers al acestuia, până la internații și chiriașii adăpostiți, uneori figuri tragice ale unui destin nemilos.

Economia Spitalului constituie o problemă aparte a abordării, motiv pentru care i se dedică un amplu capitol, reconstituit, în cea mai mare parte, pe baza surselor arhivistice, respectiv Registrele de socoteli ale Spitalului, păstrate (fragmentar) pentru secolele XVI-XVIII. Din evidența contabilă minuțios consemnată, care dezvăluie sursele de venit ale așezământului („cutia milei”, cărăușia, taxa pe cântarul public, vânzări și închirieri de case, vânzarea unor produse agricole, brutăria, exploatarea în dijmă a pământului propriu), precum și cheltuielile frecvente sau ocazional apărute, rezultă, „în mod firesc

pentru o instituție caritabilă, o balanță financiară deficitară”, activitatea acestora fiind susținută, în mod constant, de sprijinul material al magistratului urban.

Un capitol special sintetizează evoluția din punct de vedere arhitectonic a așezământului, care „în etape istorice diferite cuprindea corpuri de clădiri cu diferite destinații”. Principalele etape surprinse arheologic vizează secolul al XIII-lea până în anul 1292, a doua jumătate a veacului al XIV-lea, pe baza unui document din anul 1386 care surprinde o posibilă etapă de construcție, modificările din secolul al XVI-lea și finalizarea planului Spitalului în jurul anilor 1546 și 1585, precum și evoluția Spitalului și a Bisericii sale în secolele XVIII-XXI, respectiv lucrările de construcție din anii 1760-1761 și cele din urmă reparații din anii 1834, 1845 și după 1990.

Investigațiile arheologice au scos la iveală și cimitirul Spitalului, analiza scheletelor și a inventarului datând primele înmormântări în secolul al XIII-lea, iar ultimele la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Catalogul selectiv al pieselor păstrate din Biserica Azilului, care inventariază un număr de 60 de piese (vase liturgice, strane, monede și simple obiecte), reflectă austeritatea vieții din această instituție, prin definiție, socială, cu un profund caracter religios și scopuri caritabile.

Anexa documentară, alcătuită, în mare parte, din fragmente ale Registrelor de socoteli ale Spitalului (secolul al XVI-lea), transcrise de Julia Derzsi și Florin Blezu, precum și ilustrația finală îmbogățesc această lucrare, care, bazându-se pe un dublu suport, arhivistic și arheologic, asociat unei vaste bibliografii, reușește restituirea într-o manieră sintetică a istoriei acestei venerabile instituții sibiene, a cărei ființare, cu aceeași destinație, durează din veacul al XIII-lea, neîntrerupt, până astăzi.

Scrisă „în amintirea părinților” și „închinată memoriei bătrânilor triști, bolnavi, slabi (neputincioși), abandonati, orfanilor, văduvelor, săracilor orașului, tuturor celor care au locuit, au lucrat și au murit în Spitalul din Sibiu”, cartea istoricului Petre Beșliu Munteanu se impune ca un titlu de referință, nu numai pentru cei preocupați de problema așezămintelor hospitaliere, ci și pentru cei interesați de diferitele aspecte ale vieții urbane din Transilvania medievală și premodernă.

Lidia Gross

Franz ZIMMERMANN, *Zeitbuch. Autobiographische Aufzeichnungen eines Hermannstädter Archivars (1875-1925)*, ediert von Harald Zimmermann, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien, 2013, 262 p. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgen, Bd. 34)

Numele lui Franz Josef Zimmermann (1850-1935) este indisolubil legat de organizarea, la Sibiu, a Arhivei Națiunii Săsești din Transilvania și editarea primelor trei volume din colecția/seria, rămasă de referință, a documentelor medievale privind istoria germanilor din acest spațiu: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (Hermannstadt, 1892, 1897 și 1902).

Publicarea *Memoriilor* sale, datorată istoricului Harald Zimmermann, ne dezvăluie dimensiunea central-europeană a celui ce semna simplu, dar cu mândrie: *Franz Zimmermann, Archivar*, și, nu în cele din urmă, latura umană a personalității sale.

Născut la Sibiu, într-o familie ale cărei origini, atât pe linie paternă, cât și maternă, coboară în secolul al XVII-lea, cu vocație intelectuală, Franz Zimmermann a avut privilegiul de a frecventa între anii 1873-1875 Institut für österreichische Geschichtsforschung din Viena, una dintre cele mai prestigioase școli pentru studierea științelor auxiliare ale istoriei.

Între anii 1875-1908 a fost arhivar al Arhivei Națiunii Săsești, pe care o constituie și organizează pe criterii moderne, calitate care îi favorizează contactul cu numeroase surse istorice, a căror editare o inițiază, pe baza normelor specifice vremii, fie în reviste de specialitate, precum „Korrespondenzblatt” și „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, fie în volume de sine stătătoare, oferind istoricilor „materia primă” atât de necesară reconstituirii trecutului. Este perioada în care își întemeiază numeroasa familie (are șase copii în urma căsătoriei cu Julie Theuerkauf), se implică în problemele comunității, fiind activ în extinderea spațiului urban din zona Hallerwiese, cercetează și publică, dovedind o pasiune și o perseverență exemplare.

Părăsește Sibiul în urma unui „conflict” cu oficialitățile orașului „privind achiziționarea unor documente, stabilindu-se în Austria, la Linz, unde mai funcționează până la pensionare, în cadrul arhivei locale, îndreptându-și preocupările îndeosebi spre istoria protestantismului austriac, și moare în data de 27 ianuarie 1935.

Memoriile sale, care includ momente din diferite etape ale vieții, nu au pretenția de a constitui un jurnal (Tagebuch) sistematic și cronologic ordonat, de aceea și titlul pentru care optează însuși autorul lor este acela de *Zeitbuch*. Scrise în trei caiete groase de școală, cu foi veline (două dintre ele paginate, unul foliat), cu o caligrafie clară a cursivei germane, caracterele latine fiind folosite doar la citate, amintirile așternute, fără utilizarea consecventă a persoanei I (Ich-Still), reconstituie, în fapt, autobiografia unui om al timpului său.

Aceste *Memorii*, afirmă editorul lor, nu au fost redactate cu scopul de a fi vreodată publicate, ele fiind destinate familiei. Caracterul privat al unor însemnări, exprimarea francă și uneori polemică a propriilor păreri cu privire la conduita unor contemporani de-ai săi, lipsa unui stil literar, unele pagini semănând cu „evidența contabilă a unui negustor”, sunt argumentele pe care se bazează istoricul Harald Zimmermann în afirmația sa și care l-au determinat, în consecință, să le publice fragmentar, cuprinsul (der Inhalt) integral al celor trei caiete fiind dat în Anexă (p. 199-200) pentru a oferi cititorului o perspectivă comparativă.

Această opinie este susținută și de faptul că *Memoriile* au rămas după moartea autorului lor, mult timp, în posesia familiei, respectiv al lui Otto, cel mai mic dintre fiii lui Franz Zimmermann, care și-a trăit ultimii ani ai vieții la Salzburg (m.1970). Aici l-a cunoscut pe istoricul Otto Folberth, originar din Mediaș, căruia i le înmânează, acesta, la rândul său, donându-le Institutului Transilvan/Siebenbürgen Institut din Gundelsheim, unde se păstrează alături de restul lăsamântului /fondului Franz Zimmermann, ajuns mult mai devreme în arhiva instituției.

Conținutul publicat al *Memoriilor*, din ediția de față, ilustrează primii ani ai vieții autorului lor (1850-1873), cu incursiuni în genealogia familiei, perioada studiilor la Institutul vienez (1873-1875), cu referiri la implicarea sa în organizarea Asociației sașilor transilvăneni de la Viena/Vereins der Siebenbürger Sachsen in Wien (1871), instalarea sa ca arhivar la Sibiu (1875), serile de lectură din casa episcopului Georg Daniel Teutsch, vizitele făcute Bertei Jickeli, față de care a nutrit profunde sentimente, căsătoria cu Julie Theuerkauf, călătoriile de studiu în arhivele europene pentru depistarea celui mai potrivit model de organizare a Arhivei sibiene, strângerea materialului documentar pentru întocmirea colecției de documente *Urkundenbuch*, despărțirea de Sibiu și ultimii ani ai vieții ca pensionar.

Însemnări detaliate privesc corespondența sa de interes științific, ce acoperă un spațiu european vast, ale cărui puncte de graniță sunt reprezentate de Stockholm, Londra, Paris, Montpellier, Roma, Sofia, București, Varșovia și Petersburg, precum și la implicarea sa în ordonarea fondurilor arhivistice din Brașov și Bistrița.

Volumul este deschis de o firească *Introducere*, care, pe lângă date din biografia lui Franz Zimmermann, include criteriile de selecție a textelor, asociate argumentelor datării și normelor aplicate de editor în publicarea acestora. O listă a lucrărilor semnate de același istoric și arhivar, botezat de părinți Franz Josef, după numele împăratului, și care precede cuprinsul propriu-zis al *Memoriilor*, are menirea de a îmbogăți imaginea celui perceput doar ca editor de documente, cu cea a cercetătorului pasionat de elucidarea diferitelor aspecte ale istoriei săsești.

Se cuvine, în finalul acestor rânduri, să mulțumim istoricului Harald Zimmermann, descendent al aceleiași ilustre familii, pentru efortul, curajul și încrederea cu care a dezvăluit publicului însemnările personale ale celui care rămâne un nume de referință pentru toți cei interesați de istoria Transilvaniei: Franz Zimmermann.

Lidia Gross

Arhim. Veniamin MICLE, „Bolnița Bistriței” Mănăstire isihastă – Secolul al XIV-lea – Sfânta Mănăstire Bistrița, Eparhia Râmnicului, 2012, 271 p.

Preocuparea majoră a părintelui autor, arhim. Veniamin Micle, din ultimii ani a fost problema originii acestui monument istoric și religios care este biserița numită „bolnița” mănăstirii Bistrița. Prin urmare, cercetând unele documente de arhivă, studii de specialitate și stilul arhitectonic al monumentului, a reușit să demonstreze că numita „biserica Bolniță” de la Mănăstirea Bistrița este cea mai veche biserică din Oltenia datând din secolul al XIV-lea construită sub imboldul curentului monahal isihast cu o manifestare foarte puternică în epoca de atunci. După prezentarea acestor puncte de vedere în scurtul *Cuvânt înainte*, autorul trece propriu-zis la un temeinic *studiu introductiv* despre începuturile vieții feciorelnice. Sunt amintiți primii creștini care au imitat viața Mântuitorului, a Sfintei Fecioare Maria și a Sfinților Apostoli practicând abstenența și asceza, la început în cadrul familiei și după aceea mai organizat. În prima istorie a creștinismului, *Faptele Apostolilor*, se spune că diaconul Filip – unul dintre cei șapte diaconi – avea patru fiice care și-au dedicat viața trăirii feciorelnice. Nu la mult timp, Sfântul Clement Romanul – ucenic al Sfântului Apostol Petru și episcop al Romei (92-101) – și Sfântul Policarp, ucenicul Sfântului Evanghelist Ioan și episcop al Smirnei, scriau despre modul de viațuire al celor care se consacrau trăirii feciorelnice, care cu timpul devine o învățătură bine definită. În secolele următoare Sfântul Iustin Martirul și Filosoful, Athenagoras, apoi Tertulian și Origen au cuvinte de înaltă apreciere pentru cei care trăiesc în înfrânare ca din secolul al treilea Sfântul Ciprian, episcopul Cartaginei să scrie *Despre purtarea fecioarelor*. Cu timpul, unii creștini dornici de o viață aparte, s-au retras în pustie, punând bazele vieții anahoretice sau a trăirii în singurătate. Atunci au apărut apărând și primii călăuzitori precum Pavel Tebeul apoi Sfântul Antonie cel Mare. Dar prima organizare monahală cu viață de obște i-a aparținut Cuviosului Pahomie cel Mare († 348). Iar cel care a desăvârșit această organizare monahală a fost Sfântul Vasile cel Mare (330-379). Un subcapitol interesant este *Monahismul românesc în secolele IV-XIV* unde autorul culege opiniile unor istorici români care afirmă că monahismul românesc s-a întemeiat în secolul al XIV-lea (Nicolae Dobrescu), iar Nicodim este întemeietorul mănăstirii în Țara Românească, afirmă P. P. Panaitescu. Mai noile cercetări – foarte serioase, afirmă autorul paginilor de față, ale grecului George Alexandrou afirmă că viața monahală apare la noi odată cu vestirea Evangheliei de către Sfântul Apostol Andrei vreme de 20 de ani cât a stat prin părțile noastre împreună cu Apostolul Filip. Apoi amintește faptul că au existat mănăstiri în Scythia Minor, Goția, mărturie aflată în lucrarea *Contra ereziilor* a Sfântului Epifanie (315-403), cum au existat mănăstirile în jurul Dunării menționate de Paulin de Nola. La fel au existat călugări învățați de renume în mănăstirile dobrogene, precum Teotim I, Ioan Casian, Dionisie Exiguul, cunoscuți și stimați până astăzi pentru cultura lor vastă. La începutul secolului al VI-lea este cunoscut un grup de călugări dobrogeni, biruitori în disputele hristologice ale timpului, alcătuit din Ioan Maxențiu, Leonțiu, Ioan, Mauriciu, Petre Diaconu și Ahile.

Apar odată cu secolul al IV-lea mănăstirile daco-romane – fără să fie menționată vreuna – care stau la temelia celor românești de mai târziu. Unul dintre cele mai vechi așezăminte mănăstirești s-a descoperit în cariera de piatră de la Basarabi, în jud. Constanța – afirmă Emilian Popescu – datând de la sfârșitul secolului al IX-lea, așa cum apare menționat anul 982 în partea stângă a intrării. Altă comunitate mănăstirească a ființat la Biserița-Garvăn, apoi la Găurile Chindiei din jud. Caraș-Severin (jud. Caransebeș nu există), apoi la Dăbâca din jud. Cluj, fosta reședință a voievodului Gelu, care datează (cea mai veche) din secolul al X-lea.

Prima mănăstire de pe teritoriul țării noastre, menționată documentar, este *Morisena*, adică Mureșana de la Cenad în jud. Timiș, întemeiată în jurul anului 1002 de către voievodul Ahtum sau Ohtum cu hramul Sf. Ioan Botezătorul. După cum se cunoaște, episcopul Gerard de Sagredo își va muta reședința aici, iar călugării de aici întemeiază o nouă mănăstire cu hramul Sf. Gheorghe, construită în anii 1030-1031 la Orosłamoș. În continuare, părintele autor așază mănăstirea *Râmeț* din jud. Alba, fiindcă „se crede că datează din secolul al XI-lea” pe când pe cea de la *Hodoș-Bodrog*, care este atestată documentar în anul 1177, o așează după aceasta. Apoi vorbește de mănăstirea *Peri*, de mănăstirile menționate indirect în scrisoarea papei din 1204 și de cea din 1234. Dar cea mai dificilă problemă pentru istorici o constituie localizarea acestor mănăstiri. Între cele localizate se numără cea de la Bezdin, apoi Săraca din jud. Timiș, cea de la Cetățeni, care adevăresc urmele vieții de sihăstrie a călugărilor români din trecutul Bisericii strămoșești.

Următorul capitol se ocupă cu *stilul arhitectonic bisericesc anterior secolului XIV* în care Părintele autor stabilește că, la început, arhitectura bisericească a cunoscut o puternică influență din partea Bizanțului, exercitată pe nenumărate căi. Primele biserici construite la români au aparținut *stilului bazilical din perioada paleocreștină*, cum sunt cele din Dobrogea, Oltenia, Sucidava și Cenad în Banat. De prin secolul al VI-lea, în părțile răsăritene stilul bazilical a început să fie înlocuit cu o artă nouă, numită *bizantină*, cum sunt bisericile din Asia Mică și Sf. Sofia din Constantinopol, iar capodopera artei bizantine din Italia este biserica Sfântul Marcu din Veneția, construită în secolele X-XI, Sf. Sofia și Sf. Clement, ambele din Ohrida, construite în secolul al XI-lea. La noi sunt cele din Curtea de Argeș, construite înainte de 1352. Stilul *romanice* apare la interferența secolelor X-XI căruia îi aparține biserica mănăstirii Cluny din Burgundia, ctitorită de ordinul călugărilor benedictini, cât și alte mii de biserici pe care le administrau în Franța, Germania, Spania, Italia, România și Polonia. Următorul capitol se referă la „*Bolnița Bistriței*”, *mănăstire isihastă* unde autorul expune istoricul unei așezări monahale anterioară ctitoriei boierilor Craiovești, așa cum o atestă *Cartea banului Barbu* la 1491-1492. Arhim. Chiriac Râmniceanu, în *Cronica* sa afirmă că în jurul anului 1300 existau aici „călugări sihaștri” și încheie cu „pățania” lui Barbu Craiovescu de la vârsta de 18 ani cu care ocazie aflăm că era un schit acolo, înainte de a fi mănăstirea Bistrița. Opiniile istoricilor au fost diferite privind biserica bolniței sau „Schimbarea la Față” de la mănăstirea Bistrița ridicat, după unii, pe la 1520-1521. Mulți istorici nu au ținut seamă de un eveniment deosebit și anume *călugărirea* marelui ban Barbu. Iar alții consideră că zidirea bolniței a avut loc între anii 1523-1529 (datare preluată și de Vasile Drăguț). Oricum, mănăstirea Bistrița a fost distrusă în 1509 de Mihnea cel Rău, deși după mărturia documentelor a fost mai mult avariata, fiindcă Neagoe Basarab își serbează aici nunta cu Despina, iar în 1514 vizitează mănăstirea oferindu-i bogate daruri. Anul 1519 privește pictarea bisericii mari de zugravii Dobromir, Dumitru și Chirtop și nu refacerea mănăstirii. Cunoștința noastră mai veche, arhim. Chiriac Râmniceanu spune în *Cronica* sa că așezământul s-a ridicat prin 1300, fapt credibil dacă ne gândim că în fondul de manuscrise al Mănăstirii Bistrița s-a descoperit un manuscris copiat în 1346 intitulat *Psaltirea cu tâlc*, apoi descoperirea lui Alexandru Odobescu, *manuscrisul de la Hilandar* din 1408. Moaștele Sfântului Grigorie Decapolitul, aflate la mănăstirea Bistrița, au fost ascunse în biserica *Ovidenia* din Peșteră întrucât mănăstirea a fost atacată și jefuită de mai multe ori. Cu toate acestea, Mănăstirea Bistrița a cunoscut și o perioadă de înflorire isihastă, motiv pentru care părintele autor face o incursiune în istoria isihasmului și a personalităților spirituale care i-au adus un reviriment spiritual, precum Grigorie Sinaitul (1255-1346) și Grigorie Palama (1296-1359). Un important centru monahal isihast a fost și la Paroria, aflată pe granița bizantino-bulgară, unde au existat nu numai călugări sârbi și bulgari, ci și români.

Revenind la biserica bolniței de la mănăstirea Bistrița, autorul ne introduce în detalii istorisind, pe baza unor izvoare documentare, despre ctitorii bisericii Schimbarea la Față, adică a bolniței, arhitectura bisericii, pictura interioară a bisericii, intrând în detalii despre opinii referitoare la pictură, vechimea picturii, autorul picturii, hramul bisericii, accentuând tematica isihastă a picturii prin temele interesant de menționat: *Cel vechi de zile, Pantocratorul, Proorocul Moise, Maica Domnului, Sfântul Ioan Botezătorul, întemeietori ai vieții monahale*. Un ultim capitol se ocupă de bolnița mănăstirească unde se explică bolnița ca instituție mănăstirească, originea bolnițelor mănăstirești, bolnița loc de tratament pentru monahi și laici, cărți de doftorie în manuscrise mănăstirești, opiniile medicilor-istorici referitoare la bolnițe și amplasamentul bolnițelor mănăstirești. Repere se găsesc și despre bolnițele românești, anterioarei celei bistrițene ca și despre prima bolniță bistrițeană: „Sfinții Apostoli”.

Această nouă carte a părintelui arhim. Veniamin Micle aduce multe date noi, știute dar, nu făcute publice, despre toate problemele generale ale mănăstirii Bistrița și ale bisericii bolniței mănăstirii Bistrița, dar și asupra originii mănăstirii Bistrița a cărui întemeiere o coboară de la 1497 la 1300. Cartea are o necesară bibliografie selectivă și un important indice de nume și de locuri, indispensabile unei lucrări științifice, așa cum, este acest nou volum de o importanță cuceritoare. Aplecarea autorului spre mișcarea isihastă explică cunoașterea în profunzime a acestei mișcări, iar expunerea istoriei ei ne dovedește nu numai un mare cunoscător, ci și un smerit adept al ei.

Pr. Gh. Naghi

Ana DUMITRAN, HEGEDÜS Enikő, Vasile RUS, *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei. Preliminarii la o istorie ilustrată a toleranței religioase*, Alba Iulia, Editura Altip, 2011, 422 p.

Volumul de aleasă ținută grafică și cum conținut care impresionează poporul credincios, icoanele reproduse pe hârtie cerată, demonstrând o deosebită realizare tehnică, se datorează unor cercetători de mare profunzime, de o acribie care se impune de această dată. Fiecare dintre autori are în urmă mai multe cărți publicate, care toate demonstrează că avem de-a face cu specialiști de primă mână.

După două scurte prezentări ale volumului datorate Înalț Prea Sfințitului ANDREI, mitropolitul Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului, intitulată *Maica milostivirii lăcrimează pentru noi* respectiv Înalț Prea Sfințitului Irineu, arhiepiscop ortodox de Alba Iulia cu al său *Cuvânt înainte* despre rosturile Maicii Domnului în opera de mântuire, vine studiul extrem de laborios, întocmit de un specialist de o viață cu rol de prefață: *Plângerea Mariei în literatura românească veche* (p.11-24) de prof. univ. dr. Alin Mihai Gherman. Autorul dezbate, în amănunt cum îi este obiceiul, acest subiect prezentându-ne, întâi, în general, sărăcia prezenței feminine în ceea ce privește cartea și, în general, viața socială. În schimb, viața creștină cunoaște două momente de vârf în care prezența Maicii Domnului este esențială: *Nașterea Maicii Domnului* și apoi *moartea și învierea lui Iisus Hristos*, al căror dramatism a îmbogățit cu opere artistice domeniul picturii, muzicii și literaturii. Acest dramatism este prezentat de Sf. Apostol și Evanghelist Ioan simplu: „*Stăteau înaintea crucii lui Iisus Mama Sa și sora Mamei Sale, Maria lui Cleopa și Maria Magdalena.*” Autorul prezintă apoi atitudinile complet diferite ale Apusului și Răsăritului, primul ca o co-măntuitoare a umanității prin Sf. Ambrozie, Ricardo de San Vitore, Alanus de Insulis, Roschinus, iar Răsăritul aducând o imagine mult mai dramatică și emoțională (de durere, ca mamă), prin Origen, prin evanghelia apocrifă *Acta Pilati II*, Sf. Efreim Sirul, Iacob din Sarug, Roman Melodul (490-560), Spiridon Lambros, Sf. Gheorghe din Nicomedia, Simion Metafrastul. Tema „*Plângerii Maicii Domnului*” este prezentă de la autori anonimi până la poeți de mare talent. *Planctus* (– lovine cu zgomot, pocnire, bocet din limba latină) este un gen literar, dramatic și muzical răspândit cu generozitate în Evul Mediu, compus în limba latină sau în limbile naționale din secolul al IX-lea, *plângerea* de factură dramatică a Fecioarei, cântece interpretate cu predilecție de trubaduri. Aceste plângeri se întâlnesc și în folclorul românesc, în literatura veche din răsăritul Europei, în poezia cultă (Bogdan Petriceicu Hasdeu, Ion Pilat, Vasile Voiculescu, Ana Blandiana, Ion Brad, Ion Alexandru). Continuatoarele a unei lungi evoluții istorice, *Plângerea Maicii Domnului* a ajuns la sfârșitul Evului Mediu să dezvolte direcții și genuri literare ca și cazaniile. Prima referire o găsim în spațiul românesc din prima jumătate a secolului al XVII-lea. *Plângerea Fecioarei* se întâlnește în literatura română în două variante, tipărite în jurul anilor 1642-1643 sub formă de cazanii. De data aceasta autorul limitează investigația doar la tipărituri, urmând ca ulterior să examineze manuscrisele. Prima carte este *Carte românească de învățătură* sau *Cazania lui Varlaam*, Iași, 1643. De aceea autorul citează toate textele care pot ilustra subiectul în discuție. Textele abundă și la analiza cărții a doua care este *Evanghelie învățătoare* sau *Cazania de la Govora* tipărită la 1642, unde autorul citează și transcrie toate textele referitoare la plângerea Fecioarei.

Următorul capitol este *Preliminarii la o istorie a icoanelor vărsătoare de lacrimi din spațiul românesc*. Totul a început de la icoana făcătoare de minuni de la Nicula. Fenomenul lăcrimării icoanelor din Transilvania a determinat noi raporturi umane și interconfesionale, iar investigarea patrimoniului bisericilor românești și maghiare, ortodoxe, unite și romano-catolice, precum și a fondurilor documentare editate și inedite, rămase de la iezuiți a determinat apariția unor noi ipoteze, dar și greutăți nebanuite din cauza cantității materialului obținut. Lăcrimarea este una din ipostazele sub care ni se prezintă icoanele făcătoare de minuni și așa apar menționate documentar, pentru prima oară, la 1671 de cronicarul Ion Neculce, după cea de la 1655 de la Mănăstirea Neamț, consemnarea lui Neculce fiind reprodusă, ca și întâmplarea din 1738. Programul de calvinizare nu admitea niciun fel de cult adus icoanelor ceea ce a stârnit totuși admirația iezuitului Andreas Freyberger pentru românii care au păstrat posturile, venerarea crucii și a icoanelor, cinstirea sfinților și a Fecioarei în ciuda propagandei calvine. Înstăpânirea habsburgilor în Transilvania a adus la răspândirea unui gen literar mult gustat în epocă, repertoriile de imagini făcătoare de minuni ale Fecioarei Maria, „*o epocă* – constatată pe bună dreptate autorii – *în care miracolele încep să se succedă cu repeziciune și cu un singur scop: creșterea*

numărului celor convertiți”, deci restaurarea catolicismului va merge direct proporțional cu numărul miracolelor. La 1696 icoana Maicii Domnului a bisericii din Pócs plânge, fapt pentru care împăratul Leopold I dispune aducerea ei la Viena, iar în locul ei un iezuit pictează o copie care va fi dusă înapoi la Pócs, dar care și ea va plânge în 1715. Se afirmă de către autori că ea devine obiectul unor renumite pelerinaje ale greco-catolicilor din imperiu. Explicația se poate afla, gândindu-ne că obiect al venerației icoana era doar în mediul românesc ortodox.. Pentru celelalte etnii sau confesiuni icoana era demnă doar de respect. Deci, în acea vreme, sfârșitul secolului al XVII-lea, miracolele încep să se succedă tot mai intens. Scopul era unul singur: creșterea numărului celor convertiți. Sau mai exact, s-a înțeles de către micul grup de misionari veniți în Transilvania, sub scutul armatelor austriece, fără vreun miracol eficiența de restaurare a catolicismului.

Autorul sau autorii tratează cu multă competență bibliografia referitoare la icoana miraculoasă de la Nicula în care evidențiază singurul „document istoric”, *Historia Thaumaturgae Virginis Claudiopolitanae*, editat în tipografia colegiului iezuit din Cluj, la 1736, reeditat în 1737, tot acolo. Așa aflăm că donatorul icoanei Fecioarei Maria care va vărsa primele lacrimi în data de 5 Februarie 1699 a fost Popa Mihail, preotul din Nicula. Tot de la el se știe că icoana a fost pictată de Luca din Iclod în 1681. Preotul mai afirmă că a fost plătită de nobilul Ioan Cupșa. Ceea ce este interesant – cum remarcă autoarea – maghiarii credeau că Fecioara Maria este Regina Patrona Hungariae, adică a plâns ca să fie mai repede cinstită de maghiari. După o asemenea afirmație, te aștepti să afli și de ce a făcut asta într-o biserică românească? Această icoană a fost dusă și pusă în biserica iezuiților din Cluj (cu ajutorul soldaților, bineînțeles, de frica românilor). Și istoricii români au fost interesați de icoana miraculoasă de la Nicula – dusă la Viena și înapoi la Cluj – precum Samuil Micu, Gheorghe Șincai, preotul George Mânzat, Onisifor Ghibu, Ștefan Meteș, Victor Bojor, Ioan Chindriș și mulți alții, gândindu-ne și la numeroasele gravuri.

Următorul capitol este un *Repertoriu parțial al replicilor icoanei miraculoase de la Nicula/Cluj*, autorul oprindu-se la a) gravură și b) pictură pe județe. Iar ca o completare fericită a cărții este apariția traducerii din limba latină – efectuată de unul dintre cei mai buni traducători din România, Vasile Rus – a lucrării de bază despre icoana care plânge a Fecioarei Maria de la Nicula/Cluj, *Historia Thaumaturgae Virginis Claudiopolitane*, din 1736.

Înainte de asta, Vasile Rus face o scurtă, dar pertinentă incursiune în istoria renumitului Ordin Iezuit prezent în Transilvania, cu o orientare pentru exercițiile spirituale (concepute și perfecționate de Ignățiu de Loyola), cu scopul stabilirii unirii cu Dumnezeu, unire care nu se limitează la rugăciune sau la mănăstire sau voturile monahale, ci este trăită în toate timpurile de activitate umană, cu condiția bunei alegeri prealabile. Practic două au fost și sunt datoriile iezuiților: slujirea față de papă și educația. Toate realizările lor pe plan bisericesc și social plecând de la principiul lor: *Ad maiorem Dei gloriam* – *Spre o mai mare glorie a lui Dumnezeu*. Cele două cărți la care autorul Vasile Rus se oprește sunt aceasta primă variantă: *Historia Thaumaturgae Virginis Claudiopolitanae*, apărută sub îndrumarea profesorului Antonius Grueber,...Tipografia Academiei iezuite, Cluj, 1736, iar a doua este variantă din 1737. Prin urmare traducerea lucrării *Historia Thaumaturgae Virginis Cladiopolitane* – *Istoria Fecioarei clujene făcătoare de minuni*, compusă din trei părți se oprește la partea I despre *Prolegomenele Istoriei despre Fecioară*, cu capitolul I intitulat *Despre cultul Sfințelor Icoane în învățătura adevăratei Biserici a lui Christos*; capitolul II se oprește la *Slava miracolelor proprie Bisericii Romane a lui Christos*; capitolul III este *Despre cultul Fecioarei răspândit în lumea creștină*; capitolul IV despre *Cultul Efigiei Fecioarei miraculoase la unguri*; capitolul V se oprește la *Ce este permis să prevestim sau să afirmăm pe seama icoanelor lăcrămătoare din Ungaria ale Maicii lui Dumnezeu*. Partea a II-a tratează în capitolul I, *Despre timpul lacrimilor și despre figura icoanei Fecioarei*; capitolul II prezintă *Transferarea icoanei la castelul de la Sânbenedic și despre readucerea ei la Nicula*; capitolul III are ca subiect *Înscrisurile autentice trimise Arhiepiscopului*; capitolul IV arată că, *Cardinalul Kollonics, Arhiepiscopul de Strigoni, acordă Părinților Societății lui ISUS Icoana lăcrămătoare*; capitolul V dezvoltă subiectul *Despre cultul și sentimentele nutrite față de miraculoasa Icoană*; capitolul VI este despre *Darurile oferite pentru împodobirea Icoanei*; capitolul VII arată *Diferitele moduri de venerare a acestei Icoane*. Partea a III-a a Istoriei despre Fecioara făcătoare de minuni de la Cluj începe cu o prefață intitulată *Beneficiile obținute din Ceruri prin invocarea*

Fecioarei vărsătoare de lacrimi; Invocarea ajutorului Fecioarei; Binefacerea I; Explicație; Binefacerea II; Explicație; până la Binefacerea L.

Cartea mai are în componența ei și 4 anexe în limba latină traduse de același bun specialist Vasile Rus care conțin *Ancheta referitoare la lăcrimarea icoanei de la Nicula, realizată de iezuiții Sigismund Vizkeleti și Ladislau Bárány în luna Martie 1699* (anexa I); *Indulgența plenară pentru pelerinii de la Nicula, 12 Iulie 1767* (anexa II); *Ancheta referitoare la lăcrimarea icoanei de la Ilișua, Ianuarie-Iulie 1730* (anexa III); Documente referitoare la plângerea icoanei de la Vidrasău, Aprilie-Mai 1780 (anexa IV), cu traducerea a 7 documente.

Rezumatele în limba maghiară și limba engleză încheie această valoroasă lucrare științifică de o importanță vitală în istoriografia românească și de o eleganță deosebită.

Pr. Gh. Naghi

Verena WINIWARTER, Martin KNOLL, *Umweltgeschichte*, Verlag Böhlau Köln-Weimar-Wien 2007, UTB-Reihe Nr. 2521, 368 p.

Mai ales în ultimele decenii, preocupările legate de istoria mediului înconjurător, incluzând atât evoluția generală a stării climatice, cât și urmărirea evenimentelor mai deosebite, au constituit un punct de interes pentru numeroși cercetători. Mai mult, cum dorește să sugereze și volumul de față, istoria mediului ca disciplină a științei istorice a început să câștige teren în curiculele universitare, atrăgând prin caracterul său interesant, actual și inedit numeroși studenți de la toate nivelurile de studiu.

Este un lucru evident că evoluțiile mediului înconjurător au avut și au un impact deosebit asupra vieții umane, asupra dezvoltării unei societăți. Iar pentru a sublinia acest lucru nici nu trebuie mers foarte departe, ilustrând evoluția unor așezări umane îndepărtate, care a depins într-o mare măsură de integrarea omului în mediul său ori de managementul resurselor acestuia. Istoria continentului european ne poate oferi suficiente argumente și elemente pentru ca studiul evoluției mediului înconjurător să devină un tărâm deosebit de important. Dacă acest lucru și-a arătat importanța în vremurile trecute, când o recoltă proastă putea ruina o economie și un șir de recolte proaste puteau compromite existența unui stat sau relațiile dintre state, iată că problematica mediului devine iarăși foarte actuală impunând și studierea factorilor și legităților care pot fi surprinse de-a lungul istoriei.

Cei doi autori, care și-au făcut deja un nume prin numeroase publicații în acest domeniu, încearcă să puncteze în această carte coordonatele principale ale *Istoriei mediului înconjurător*, tratată ca disciplină de studiu. Important pentru lucrarea de față și demersul pe care îl reprezintă este și faptul că Verena Winiwarter a fost desemnată „Omul de știință a anului 2013 în Austria” – o distincție importantă care se acordă de două decenii. Cartea este structurată sistematic într-o formă corespunzătoare unui curs universitar, având capitolele introductiv-teoretice și aplicative necesare și încercând să facă o prezentare a acestei științe, accesibilă pentru orice cititor. Privind sintetic, este vorba despre o carte de vizită, prin care ni se prezintă istoria mediului înconjurător, arătând ceea ce poate oferi pentru întregirea viziunii istorice de ansamblu, dar și pentru a completa cele necesare înțelegerii prezentului și pronosticării unor evoluții viitoare.

Scurta introducere ne oferă, pe lângă ilustrarea începuturilor preocupărilor istorice legate de studiul mediului înconjurător, și o serie de definiții ale acestei discipline, acceptate astăzi în mediile științifice, de la „interacțiunile dintre oameni și restul naturii în trecut” și până la „reconstrucția condițiilor de mediu în trecut și reconstrucția percepției acestora și interpretarea de către oamenii care au trăit atunci” (p. 14). Apoi, ilustrarea preocupărilor prezente în domeniul istoriei canalizează discursul asupra importanței evoluției mediului înconjurător în decursul timpului, circumscriind și limitele, obiectul ori importanța disciplinei în cadrul istoriei în general. Una dintre concluziile importante care se desprind de aici este și necesitatea existenței unui cadru pluridisciplinar, fără acest tip de abordare nefiind posibilă studierea pertinentă a obiectivelor prezentate în definițiile de mai sus. Privitor la evoluția istoriei mediului ca disciplină, un moment deosebit de important l-a constituit „revoluția istoriei sociale” a anilor '60, când asemenea abordări s-au cristalizat, impunându-se ca discipline de sine stătătoare.

Astăzi există deja abordări foarte ample de istoria mediului, cu specialiști, instituții și publicații periodice ori de sine stătătoare consacrate.

Următorul capitol circumscrie preocupările prezente în domeniu, cu accentul mai ales pe diferențele de abordare dintre Europa și America: dacă europenii preferă teme ca evoluția mediului înconjurător în antichitate și în evul mediu ori tematici legate de unele evoluții în durată îndelungată, mai ales din perspectiva interdisciplinară a istoriei sociale sau a ideilor, cercetătorii de pe Noul Continent se axează mai mult pe studierea așezărilor umane sau pe evoluția în timp a procesului poluării mediului. Noile tendințe pe plan global încearcă să aducă completări, prin cercetări asupra fostelor teritorii coloniale, sau să aducă noi abordări, inclusiv studierea globală a anumitor evoluții.

O altă secțiune importantă în prezentarea celor doi autori este cea privind metodele disciplinei, de la modul abordării și până la folosirea metodelor științifice, de exemplu a datării și a modului prin care se poate ajunge la reconstruirea complexă a modului în care se trăia în anumite așezări umane într-o perioadă dată. Astfel se ajunge la concepte și modele în istoria mediului înconjurător, care sunt descrise într-un capitol distinct, care folosește în prezentarea sa diferite ierarhizări logice, ilustrând și interacțiunea istorică dintre cultura umană și natură.

În abordarea laturilor mai concrete ale evoluției raporturilor omului cu mediul înconjurător, autorii se opresc asupra descrierii diferitelor moduri de folosire a terenurilor cultivabile, a exploatării pădurilor și a altor resurse naturale dintr-o perspectivă istorică. Această expunere reunește rezultatele abordărilor atât din spațiul european, cât și a celor de peste ocean, având la bază lucrări științifice de ultimă oră. Aceleași metode sunt aplicate și în prezentarea „istoriei mediului înconjurător în oraș” în capitolul următor, care constituie o temă ceva mai complexă și mai actuală. Din analiza cercetărilor întreprinse până acum, se poate deduce că orașul a constituit dintotdeauna un spațiu cu probleme de mediu, care au fost soluționate cu metode diverse în fiecare societate ori epocă istorică, iar industrializarea a reprezentat unul dintre procesele care au modificat cel mai mult funcționarea orașelor.

Impactul comerțului, transportului și circulației asupra mediului înconjurător a constituit în fiecare epocă istorică un aspect important, însăși ideea de mobilitate pretându-se la o abordare prin prisma impactului amintit. Aceasta a fost determinată în principal de cele „trei revoluții ale transporturilor” (p. 214) – una preindustrială, cea de a doua bazată pe forța aburului și în cele din urmă motorizarea individuală care s-a impus după Primul Război Mondial. Impactul transporturilor asupra mediului s-a modulat în funcție de evoluția mijloacelor de transport, care s-au dezvoltat neîntrerupt, dar și prin creșterea amplitudinii transporturilor în cadrul economiei globale.

Al nouălea capitol din cadrul prezentării sistematice a celor mai importante aspecte ale istoriei mediului înconjurător abordează chestiunea populației și a interacțiunii omului cu celelalte specii. Aspectele legate de populație sunt binecunoscute, iar existența acesteia este strâns legată de procesul co-evoluției, al unei dinamici legate strâns de mediu, de evoluția altor specii ale regnului animal și vegetal; această dinamică a determinat de-a lungul timpului migrații, scăderi ori creșteri ale populației.

Percepția socială a mediului înconjurător constituie unul dintre cele mai ample și mai interesante capitole ale acestei cărți. O conștiință a mediului a existat întotdeauna atât la indivizi, cât și în cadrul grupurilor umane, fiind reflectată la început în cadrul concepțiilor magico-religioase, care consacrau inclusiv anumite tipologii de comportamente față de mediu, de la zeificarea acestuia și până la consacrarea exploatării acestuia fără rezerve. Chiar dacă procesul secularizării, care s-a manifestat și pe tărâmul acestor concepții, a clarificat multe viziuni aducând argumente științifice, mai ales spectrul catastrofelor naturale rămâne și astăzi o temă înconjurată de numeroase îngrijorări. Teama și panica legate de acestea, răspândite în epoca modernă și contemporană prin mijloace din ce în ce mai eficiente, au constituit și constituie o componentă importantă a vieții oamenilor. În sprijinul acestei aserțiuni, autorii aduc exemplul unor titluri din presa germană, care abordau chestiuni legate de catastrofe naturale reale ori potențiale din ultimii 50 de ani (poluarea râurilor, energia nucleară, tehnologiile genetice etc.)

Ultimul capitol al cărții, de fapt unul dintre cele mai importante dacă ne gândim la rolul prezent al istoriei mediului înconjurător, prezintă modul în care această disciplină poate fi conexată cu evoluția

sustenabilă a societății umane. Definind cadrele unei evoluții sustenabile, autorii trec la ilustrarea modului în care argumentele istorice fac parte din dezbaterile legate de politica mediului, încheind cu misiunea socială a studierii interacțiunii omului cu mediul său înconjurător de-a lungul timpului.

Cele aproape patru sute de pagini ale cărții nu aduc numai abordări și idei de ultimă oră; bibliografia folosită de către autori în conceperea acesteia reprezintă și bibliografia disciplinei prezentate aici, mai ales în limbile engleză și germană, actualizată până în momentul apariției cărții. Această bibliografie complexă și interdisciplinară constituie unul dintre atu-urile fundamentale ale acestei cărți utile, a cărei lectură nu trebuie să lipsească niciunui om pasionat de istorie.

Loránd L. Mádl

Episcop Lucian MIC, *Relațiile Bisericii Ortodoxe Române din Banat cu Biserica Ortodoxă Sârbă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Presa Universitară Clujeană, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2013, 403 p + 5 planșe.

Apariția acestei lucrări, care este o disertație, vine să umple un loc important în istoriografia românească privitoare la a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Pe plan românesc avem doar câteva lucrări, bazate pe cercetări de arhivă, pentru secolul al XVII, XVIII și al XIX-lea, datorate istoricilor dr. Silviu Anuichi și dr. Miodrag Milin, menționați de autor. Istoriografia sârbă este mult mai bogată în acest sens. Prin urmare, și *eseul bibliografic* ar trebui să prezinte, efectiv, contribuția fiecărui autor analizat, fiindcă doar înșiruirea alfabetică a autorilor cu lucrări presupuse în atingere cu subiectul tratat nu ajută cu nimic. De exemplu, dacă am lua un autor la întâmplare, ca părintele Gh. Cotoșman, acesta a scris foarte mult, dar aici trebuie analizată doar lucrarea care vorbește de relațiile româno-sârbe.

Primul capitol prezintă istoricul migrației slave în Balcani și consfințirea identității politice și religioase a poporului sârb. Patriarhia de Pecî și apoi mitropolia de Sremski Karlovci au jucat un rol important în existența religioasă a românilor, nu numai a sârbilor, mai ales după ce dependența jurisdicțională a românilor ortodocși din Banat a devenit vizibilă. Cercetările acestor arhive ar fi fost indispensabile pentru a prezenta complet și veridic această relație jurisdicțională, ca și, în bună parte, neînțelegerile ivite ulterior.

Mirarea te cuprinde la capitolul al II-lea care – afirmă autorul – „prezintă viața economică și social-politică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea”, ca peste două rânduri să revină afirmând: „după un scurt preambul, care evidențiază parcursul istoric și religios până la *Revoluția de la 1848*”, după care este menționată lupta dusă de episcopul Șaguna pentru reactivarea mitropoliei românești și ieșirea de sub jurisdicția sârbă, precizând că „această perioadă corespunde istoric cu regimurile absolutist și liberal”. Vine capitolul al III-lea care prezintă, din nou, – deși a făcut-o în primul capitol – *Sârbii și Banatul. Colonizarea sârbilor în Banat*. Adușul că sunt prezentate și păreri istoricilor sârbi și maghiari, nu prea stă în picioare. Este amintit doar unul și acela după istoricul Eugen Glück, alias Eugen Arădeanul.

„După primele trei capitole introductive” (nu este prea mult?), urmează cel de-al patrulea, care tratează lupta românilor din Transilvania și Banat pentru ieșirea de sub dominația ierarhiei sârbe până în preajma anului 1860. Parcă acest subiect l-a tratat în capitolul II.

Ca să se intre cu toate forțele în miezul problemei abia în capitolul V-lea, despre *Relații bisericești române-sârbe în problema despărțirii ierarhice. Sinodul de la Carloviț (1864-1865)*. Este prezentat Sinodul de la Sremski Karlovci, convocat pe data de 4 August 1864 cu dorința de alegere a patriarhului sârb, din partea sârbilor, și cu dorința de separare a românilor, dorință susținută și de către împărat care a hotărât separarea ierarhică. La ședințele sinodului s-au discutat – spune autorul – organizarea mitropoliei românești, numărul scaunelor episcopicești sufragane, împărțirea fondurilor bănești, apartenența mănăstirilor, situația fundațiilor. Separarea bisericilor s-a făcut pe principiul de naționalitate a majorității populației, iar în comunele mixte, de români și sârbi, s-a alcătuit o comisie specială care analiza, cu precădere, situația existentă și decidea în cauză. Despărțirea ierarhică a fost recunoscută printr-o lege specială, după care s-a votat Statutul Organic, în 1868.

Problematica de după separarea ierarhică se continuă mulți ani, prin procesul mănăstirilor, situație dezbătută în capitolul al VI-lea, intitulat *Mănăstirile românești și sârbești din Banat și despărțirea ierarhică (1850-1900). Relații bisericești româno-sârbe în procesul mănăstirilor*. Sunt prezentate mănăstirile care au trecut sub jurisdicția Bisericii Ortodoxe Sârbe, majoritatea fiind însă reclamate ca românești. Finalul acestui proces a rămas „în coadă de pește”, autorul menționând că procesul mănăstirilor s-a încheiat prin 1940, iar mănăstirile Bezdin, Zlatița, Sângeorge și cea din Baziaș au fost trecute sub jurisdicția Bisericii Ortodoxe Sârbe. Capitolul al VII-lea prezintă *Urmările sinodului de la Carloviț* și istoricul episcopiilor din Arad și Caransebeș, mai ales diferențele existente în comunele cu populație mixtă, româno-sârbă și procesele care au urmat. Lucrarea se încheie, din nou, cu prezentarea *Bisericii Sârbe din Banat*, adică un scurt istoric al episcopiilor Timișoarei și Vârșetului.

Ceea ce nu înțelegem este de ce un episcop nu se oprește la mediul său predilect, al istoricului bisericesc și, eventual, la un doctorat în Teologie, atâta vreme cât el însuși nu se consideră un istoric având la activ doar câteva articolașe de popularizare? Apoi, cred că este exagerat să apelezi la patru referenți științifici, din patru colțuri ale țării, de la Universități care au de-a face mai puțin cu istoria Banatului, pe când, dacă s-ar fi apelat doar la profesorul Nicolae Bocșan, un bun cunoscător al istoriei românilor bănățeni din imperiul Austro-Ungar, ar fi fost suficient și îndestulător.

Se poate dezvolta acest subiect și luând în considerare mult mai evoluata istoriografie sârbă, pentru a găsi puncte comune a vieții spirituale practice a Ortodoxiei. Va fi nevoie de cercetarea arhivelor de la patriarhia de la Ipek, mitropolia din Sremski Karlovci și Beograd, a arhivelor episcopiilor sârbe din Timișoara, Vârșet pe ultimii 200 de ani, din multe periodice sârbești ar trebui văzute cele mai importante, cât despre cele românești merită văzute „Concordia, Albina și Federațiunea”. Capitolul bibliografie trebuie puțin periat în favoarea temelor aflate în dezbateri, consistența istoriografiei sârbești trebuie avută în vedere, îndreptări care pot fi corectate într-un viitor apropiat. Cu această ocazie se mai pot îndrepta și micile nepotriviri care pun în sarcina cercetătorului Dumitriu Suciu de la Cluj lucrări pe care le datorăm istoricului I. D. Suciu (†1982) sau, de exemplu, ortografierea numelui meu, așa cum apare în revista mitropoliei Banatului.

Unde sunt lucrările extrem de importante ale istoricului *Nikola Petrović*¹ care afirma că sub jurisdicția arhiepiscopiei de Sremski Karlovci se aflau la 1848 mai mulți români decât sârbi, studiile interesante ale istoricului *Nikola Gavrilović* despre proiectele privitoare la înființarea unui seminar ortodox la Timișoara²? Unde s-au ascuns cercetările lui *Gligor Popi* din Vârșet despre corpul didactic al seminarului clerical sârbo-român din Vârșet, cu stabilirea materiilor de învățământ și profesorii care au predat în perioada 1822-1864³? Apoi, *Aleksa Ivić* publică documente inedite din perioada luptei de emancipare bisericească a primei jumătăți a secolului al XIX-lea⁴. Ca să nu mai vorbim de lucrări de bază ale unor istorici români precum *Vincentiu Babeș*, care vorbește în cauza sinodului de Sremski Karlovci⁵; *Andrei Mocioni* care ne arată care trebuie să fie poziția românilor la sinodul sârbilor⁶, *Catone Censorul* alias Alexandru Roman, ne vorbește despre poziția românilor față de ierarhia sârbească⁷.

¹ Nikola Petrović, *Relațiile dintre sârbii și românii din Ungaria între anii 1848-1880*, „Lumina”, 1970, XXIV, nr. 6, p. 321-334.

² Nikola Gavrilović, *Planul cu privire la organizarea seminarului ortodox din Timișoara*, „Mitropolia Banatului” (Timișoara), 1974, XXIV, nr. 7-9, p. 439-465.

³ Gligor Popi, *Nastavno osoblje srpsko-valahijskog klerikalnog učilišta u Vršču (1822-1864)*, „Actele simpozionului dedicat relațiilor sârbo-române”, Pancevo, 1971, p. 319-336.

⁴ Dr. Aleksa, *Documente privitoare la mișcarea literară și culturală a românilor din Ungaria în secolele XVIII și XIX*, culese de... București, 1936, Academia Română, „Mem. Secț. Ist.”, seria III, t. XVIII, mem. 4.

⁵ Vincentiu Babeș, *În cauza congresului din Carloviț*, „Concordia” (Pesta), 1864, IV, nr. 52, 28 iunie/10 Iulie; p. 142.

⁶ Andrei Mocioni, *Ortodoxia noastră și Carlovițul. Un cuvânt național către românii drept credincioși din Austria*, „Concordia” (Pesta), 1862, II, nr. 1-45, 7/19 ianuarie, p. 2-3; *Ibidem*, nr. 20-64, 11/23 martie, p. 79;

⁷ Catone Censorul, *Ierarhia sârbească față de interesele naționale și de cultură ale poporului român*, „Concordia” (Pesta), 1862, II, nr. 81-125, 11/23 octombrie, p. 319-320.

Părintele Ioan Damșa ne arată poziția sârbilor în cauză despărțirii ierarhice⁸; nu se poate neglija nici studiul lui *Nicolae Brânzeu* privind emanciparea românilor de sub ierarhia sârbească, chiar dacă reflectă poziția Bisericii Unite⁹; *Petru Nemoianu* vine cu o nouă sinteză a conviețuirii româno-sârbe¹⁰. *I. D. Sucișu*, ale cărui lucrări, (unele), autorul le folosește, trecând tocmai peste subiectul care îl interesa cel mai mult: lupta comună româno-sârbă¹¹. Lipsește și studiul lui *Miodrag Milin* cu incursiuni exacte din perioada propusă pentru studiu¹². Dacă tot sunt amintite nenumărate mănăstiri de pe teritoriul Banatului, într-un stil didactic (adică vreo două mănăstiri pe pagină), ne întrebăm de ce nu sunt amintiți și istoricii unguri, care vorbesc de ele, chiar dacă cu greșeli, ca de exemplu *Karácsonyi János*¹³ sau *Szentklárayi Jenő*¹⁴. După cum se vede, aceștia din urmă nu sunt români și prin urmare ar trebui respectată grafia numelui și a titlurilor chiar dacă nu se cunoaște respectiva limbă, cu apariția obligatorie a titlului în traducere. Cum toată lumea știe, probabil, autorul a considerat că nu mai este necesar să ne spună anul întemeierii mănăstirii Hodoș-Bodrog, la 1177, cu toate că este cea mai veche mănăstire românească.

Totuși, nu trebuie uitat, lucrarea în cauză are meritul ei datorat efortului de a se trezi interesul subiectului care aduce laolaltă două biserici surori care au făcut un front comun vitregiilor vremurilor care au măturat Banatul câteva sute de ani.

Pr. Gheorghe Naghi

Sergiu SOICA, Nicolae Brânzeu și dosarul din Arhiva CNSAS. Povestea unui eroism discret, Târgu Lăpuș, Editura Galaxia Gutenberg, 2013, 408 pagini.

Lumea contemporană și evenimentele internaționale axate pe diverse lupte și războaie ideologice cer în mod imperativ păstrarea stindardului libertății pe un loc însemnat al podiumului dedicat problemelor globale. Regimurile autoritare și chiar și cele democratice apelează de multe ori la instrumente brutale de dominare și asigurare a securității, care calcă în picioare inima demnității umane și scot la iveală inumanitatea celor care ajung la putere și vor să o păstreze cu orice preț. Lupta credinței cu puterea politică brută nu este una nouă sau de sorginte modernă, ea a existat și va exista pe parcursul civilizației umane sub o formă sau alta, însă această luptă, de multe ori, este una asimetrică și nejustă din perspectiva valorilor umane.

Comunismul în sine și regimurile comuniste din perioada postbelică au apelat de nenumărate ori la instrumentul terorii pentru a se opune valorilor care ofereau o rază de lumină celor oprimați de principiile primitive ale „democrației populare”. Războiul ideologic reprezenta pentru aceste regimuri dictatoriale principala amenințare la adresa stabilității lor, oamenii putând fi lichidați, încarcerați sau deportați, însă ideile și credințele lor rămăneau ca o sabie deasupra capului autoritarismului. Religia, în cazul de față, învățăturile lui Iisus reprezentau pericolul suprem pentru grupul de parveniți politici, needucați și lipsiți de valori morale. Astfel, persecuția liderilor religioși și a clerului devenea una dintre

⁸ Ioan Damșa, *Ținuta sârbilor față de români în cauza despărțirii ierarhice*, „Biserica și școala” (Arad), 1879, III, nr. 33, 24/12 august, p. 262-263; *Ibidem*, nr. 34, 31/19 august, p. 272-273; *Ibidem*, nr. 35, 7 septembrie/26 august, p. 284-285; *Ibidem*, nr. 37, 21/9 septembrie, p. 304-305; *Ibidem*, nr. 38, 39-40, 12 octombrie.

⁹ Dr. Nicolae Brânzeu, *Unirea cu Roma și emanciparea românilor din Ardeal și Banat de sub ierarhia sârbească*, „Cultura Creștină” (Blaj), 1936, XVI, nr. 5, mai, p. 267-270; *Ibidem*, nr. 6, iunie, p. 351-363.

¹⁰ Petru Nemoianu, *Sârbii și Banatul*, Craiova, 1930.

¹¹ I. D. Sucișu, *Alianța româno-sârbă împotriva dualismului habsburgic*, „Revue roumaine d'études internationales”, București, 1970, nr. 3-4 (9-10), p. 197-211.

¹² Miodrag Milin, *Colaborarea româno-sârbă în chestiunea națională din monarhia dualistă*, în *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. V, Vasile Ciobanu, Sorin Radu (coord.), Sibiu, Edit. Techno Media, 2010, p. 20-30.

¹³ Dr. Karácsonyi János, *Ismeretlen délmagyarországi monostorok*, „Történet és régészeti Értésítő” (Timișoara), 1905, XXI (serie nouă), caietele I-II, p. 76-88.

¹⁴ Dr. Szentklárayi Jenő, *Á szerb monostoregyházak történeti emlékei Délmagyarországon*, Budapest, 1908.

principalele îndeletniciri ale serviciilor de siguranță și ale diverselor organisme de represiune pe care se bazau statele comuniste.

Anihilarea spirituală sau fizică era un scop „nobil” și necesar în ochii regimului comunist din România, care a recunoscut îndată pericolul reprezentat de cler, de cel catolic îndeosebi, greco-catolicii fiind astfel și ei vizați. Astfel, paladiul dublei erezii a fost fatal pentru acest cult. Odată cu preluarea puterii și răsturnarea regimului constituțional reprezentat de monarhie, organele statului comunist au pus în mișcare și chiar au accelerat un mecanism de supunere al elementelor nefaste pentru el. Arestarea, încarcerarea, hărțuirea și domiciliul forțat au devenit fapte cotidiene pentru membrii clerului greco-catolic din România, a căror biserică a fost scoasă în afara legii la finele anului 1948.

Cartea lui Sergiu Soica, tânăr și talentat cercetător al istoriei comunismului românesc, cu accente notabile în ceea ce privește biserica greco-catolică de la noi, ne prezintă rezultatele acestui război ideologic, într-o formă personalizată și imposibil de trecut cu vederea, chiar și de laici sau amatori de istorie. Personajul principal al volumului este un prelat al bisericii greco-catolice din Transilvania, care devine – asemenea altor figuri eclesiastice din epocă – subiectul unui dosar de Securitate și al unui șir de anchete și rețineri îndată ce regimul comunist preia puterea în România. Desigur, acest lucru nu este unul singular în peisajul cotidian postbelic, însă el reflectă cât se poate de bine nu numai malignitudinea regimului comunist, ci și metodele de intimidare și oprimare a valorilor spirituale care reprezentau un pericol la adresa noului regim.

Lucrarea de față urmărește destinul postbelic al lui Nicolae Brânzeu, un preot greco-catolic din Episcopia de Lugoj, așa cum este el înfățișat prin dosarul existent în Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS). Pe 28 octombrie 1948, alături de alți membri ai ierarhiei Bisericii Greco-Catolice, era arestat și Nicolae Brânzeu, cel care condusese episcopia de Lugoj ca interimar. După ce a trecut pe la mănăstirea Neamțului și pe la mănăstirea Căldărușani, preotul Brânzeu a ajuns la închisoarea din Sighet, iar ulterior i s-a fixat domiciliu obligatoriu, mai întâi la Călărași, apoi la Orăștie și în cele din urmă la Lugoj. Când a murit, în 1962, Nicolae Brânzeu se afla încă în regim de domiciliu obligatoriu. Între 1945 și 1962, preotul Brânzeu s-a aflat sub atenta urmărire a Siguranței Statului și ulterior a Securității, după cum dovedește „dosarul individual” de la CNSAS.

Chiar de la prima răsfoire a cărții lui Sergiu Soica, cititorul își poate da seama de impresionanta muncă depusă de serviciile de Securitate pentru a-l ține departe de viața publică pe Nicolae Brânzeu. Din acest aspect putem deduce – deși autorul cărții nu pune accent pe această latură – că preotul Brânzeu nu era un simplu cleric în ochii organelor de represiune, ci căpătase anvergura unei verigi solide a clerului greco-catolic din Lugoj, și nu numai. Studiile de la Budapesta și Viena au făcut din el un om umblat în lumea occidentală și un pericol intelectual la adresa regimului comunist. Desigur, acest lucru nu reiese în mod direct din dosar, ci mai mult din metodele intense de supraveghere care sunt prezentate în carte.

Prezentarea autorului este una mai mult deductivă și se încadrează în subcapitolele aferente descrierii generale a procedurilor folosite de organele de Securitate. Putem spune că prin această trecere în revistă Sergiu Soica reușește să ofere cititorului acel instrument de măsură indispensabil evaluării corecte a părții următoare, axată pe dosarul de urmărire în sine. Tot aici cititorul află că (potrivit informațiilor disponibile până în prezent) de cazul Brânzeu s-au „ocupat” nu mai puțin de 13 informatori (care au dat 77 de note informative) și 22 de lucrători operativi și ofițeri de Securitate. Pentru 15 dintre aceștia din urmă, Sergiu Soica elaborează interesante și documentate note biografice. Tangențial, cartea prezintă informații și despre alte persoane (în principal alți preoți din episcopia de Lugoj), care, pentru că aveau legături considerate strânse cu Nicolae Brânzeu, apar în dosarul acestuia.

Partea a doua a cărții lui Sergiu Soica este alcătuită din documentele aflate în dosarul de Securitate al lui Nicolae Brânzeu. De aici putem afla în mod evident nivelul instituțional și metodele de supraveghere elaborate de Securitate. *Planul de marșrutizare* și *planul de dirijare* a informatorilor și a ofițerilor de Securitate ar aduce un surâs în mod normal ironic pe buzele cititorului (în special paragrafele care descriu modul în care ofițerul de Securitate și informatorul au stabilit de comun acord numele de cod), dacă acestea nu s-ar afla în umbra răului provocat de ele. „Liderul” dosarului de Securitate poate fi considerat turnătorul *Tofan Pavel*, care în decursul anilor a oferit peste 40 de note informative și care se afla în relație relativ strânsă cu Brânzeu. El descrie în diverse rânduri discuțiile

preotului cu diferite personalități ale clerului greco-catolic și efectuează acțiuni subversive în conformitate cu planurile și indicațiile oferite de agentul de supraveghere. O descriere amplă a acestor documente din dosar și înșirarea evenimentelor înregistrate de ele nu pot oferi mai mult decât o lectură, datorită caracterului compact al informației și structurii specifice care capătă claritate doar în cadrul unui ansamblu general. Putem spune că publicarea unor astfel de documente și studii oferă posterității oportunitatea de a vedea efectele activității serviciilor de Securitate din România comunistă, respectiv *eroismul discret* de care au dat dovadă subiecții dosarelor.

Volumul de față, deși este unul bine structurat și demn de o lucrare istorică, merită totodată să fie citit și ca un memento al deceniilor postbelice dominate de ideologia comunistă, când lumea orwelliană a fost mai mult o realitate decât o utopie. Autorul prezentului volum este cunoscut deja prin publicarea mai multor tomuri și studii asupra comunismului românesc, ocupându-se în detaliu de diverse personalități sau evenimente din perioada respectivă. Din această cauză, parcurgerea lucrării se impune de la sine, cu regretul că volumul pare a spune mai puțin decât ar putea dezvălui autorul despre acțiunile Securității, evitând în mod elegant să condamne persoanele implicate în dosarul de Securitate al preotului Brânzeu. Cuvântului înainte scris de Pia Brânzeu putem să îi adăugăm doar faptul că drumul spre iad este pavat de securiști.

Claudia Dărăban

Ioan BOROȘ, *Memorialistica*, Studiu introductiv, ediție și note de Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, Ion Cârja, Costin Feneșan, Cristian Sabău, Presa Universitară Clujeană, 2012, 375 p.

O apariție editorială excepțională vede lumina tiparului la Cluj, cu câțva timp în urmă, datorat unui cunoscut și apreciat grup de cercetători istorici, din mijlocul cărora a dispărut mult prea devreme, Valeriu Leu. Acesta a și avut inițiativa cercetării fiindcă, așa cum mi-a mărturisit telefonic, înainte de a se prăpădi, el a fost acela care a descoperit *Memoriile* lui Ioan Boroș, arhiereul-preposit de la episcopia unită a Lugojului. Este una din cele mai mari și importante dezvăluiri ale secolului trecut în istoriografia românească.

Memoriile încep cu câteva considerații teoretice de natură filosofică: „*anii trec, ... iar omul ajuns la vârsta îmbătrânirilor scapă de iluziile tinereților...devenind mai sedat, mai liniștit și calm judecă, calculează și ponderează mersul lucrurilor.*” Începutul îl face prin prezentarea numită „*biografia mea*”, plecând de la nașterea sa în 27 octombrie 1850 în Careii-Mari, din părinții Ioan Boroș – nobil după diploma nobilitară din 9 noiembrie 1687, în copie – și Maria Varga, de neam rutean. Tatăl său, de profesie gubar-șubar, moare în 14 ianuarie 1882, iar mama, mai devreme, în 15 noiembrie 1876. Ioan Boroș a mai avut patru frați, pe care îi va ajuta o viață întreagă. Când era copil, istoricul Ioan Boroș nu știa românește, doar, în Biserică, se rosteau în românește rugăciunile sau la vreo sărbătoare, chiar „credeul” și predica. În *Pregătirea mea în școli* aduce din nou în prim plan faptul că nu știa românește, ci doar începea să citească în chirilică. Școala normală și gimnaziul inferior romano-catolic le va urma la Carei unde se considera un învățăcel de mijloc, deși limba germană nu-i plăcea comparativ cu limba latină, iar călugării profesori erau destul de intoleranți cu limba română, fiindcă pe durata gimnaziului (inferior), 1860-1865, mai mult nu aveau profesor de limba română, decât aveau. Gimnaziul superior îl va face la Beiuș unde îl frământa gândul învățării limbii române, așa că după jumătate de an a început „ceva a vorbi”. După trecerea examenului de „maturitate”, a vrut să continue Teologia la Oradea, optând pentru cariera preoțească, dar este refuzat să fie sub oblăduirea diecezei de Oradea și prin urmare trece în dieceza Lugojului, împreună cu Vasile Deciu, iar primul episcop, dr. Alexandru Dobra (1794-1870), îl primește și-l trimite la Seminarul „Sf. Barbara” din Viena. Primul contact cu un român a fost cu dr. Grigore Silași, prefect de studii și vicerector, care l-a mai liniștit în privința necunoașterii limbii germane. Aici totul era greu, fiindcă predarea se făcea în limba latină, dar a reușit să termine primul semestru, după osteneli serioase, cu calificativul „eminent”; apoi își amintește „conșcolarii” cu care trăia în cea mai bună armonie și chiar prietenie, cât și pe profesorii săi. Prin ultimul an, în 1873, sunt vizitați la Viena de episcopul Mihai Pavel, care îi încurajează să învețe bine fiindcă oricum este mai ușor la

școală decât în pastorație. În timpul anilor vienezi a îndrăgit foarte mult ritul bisericii orientale propus cu multă competență și dragoste de Gr. Silași, încât va și scrie în acest domeniu mai târziu. În ultimul an, la 15 iulie 1873, a depus un „rigoros” din morală și pastorală în vederea susținerii doctoratului, pe care, din păcate, nu a putut să-l continue, fiindcă Seminarul „Sf. Barbara” din Viena și-a încetat activitatea în 1873. Amintește și de Societatea teologilor de acolo, „Julia”, a cărei bibliotecă, din păcate, s-a „prăpădit” și al cărei președinte era același entuziast român, Dr. Grigorie Silași.

Reîntors de la Viena, îl vizitează pe noul episcop Ioan Olteanu la băile din Buziaș, de lângă Lugoj, unde se retrăsese din cauza holerei care băntuia atunci în Banat. După întrevedere, acesta îi promite un serviciu, în administrația episcopiei din Lugoj. Până la angajare, a stat în acest timp la vatra părintească din Carei unde mergea la biserică și predica, din când în când, spre bucuria mamei care, deși nu știa românește, se bucura enorm și-l voia preot român. Între timp, Ioan Boroș observă comportamentul arhieriei care, cu excepția lui Mihályi nu făceau decât să împlinească tot ceea ce dorea Roma, toate încercările latinizatoare, cu care niciodată nu va fi de acord.

Ioan Boroș și-a început activitatea la episcopia din Lugoj, în 21 noiembrie 1873, fiind bine primit de episcopul Olteanu, dar în mod special de prepositul Ștefan Moldovan, vicar general episcopesc. Acesta l-a și întrebat de ce nu continuă cu rigoroasele pentru doctorat. Explicația lui Boroș a fost interesantă și exactă, considerând că episcopia Lugojului ar avea nevoie mai mult de preoți decât de doctori în teologie, de un cler bine pregătit și responsabil de misiunea lui. Ioan Boroș și-a început activitatea sub jurisdicția episcopului Ioan Olteanu, care a mai rămas aproximativ două luni la Lugoj după care a fost transferat la Oradea. Răstimp în care a avut vreme să-l observe și să-l caracterizeze drept „un om bun, dară era foarte pătimăș de beutură, de petreceri sociale și de cele sexuale”. Cu el în casă, mai erau o soră, Catinca Rezei, și doi frați, George și Vasile. În afară de ei și Boroș, mai locuia cu episcopul Ioan Olteanu și Martin Bilmann, directorul gimnaziului din Lugoj, un bărbat cu frumoase cunoștințe. După numirea episcopului Olteanu la Oradea a fost ales vicar capitular general canonicul Mihai Nagy, „bărbat vrednic, administrator foarte bun, om cu inimă bună,” pe vremea căruia au dus-o bine canceliștii, deși avut o avut o neînțelegere pentru numirea unor preoți la parohia Ticvani și Reșița, neînțelegere care s-a amplificat între canonicul M. Nagy și episcopul Olteranu, ramificându-se apoi în diverse partide și partidulețe, cu repercusiuni care vor mânji relațiile între prelați. Episcopul Olteanu înclina mai mult spre Liviu, iar partida comitatensă îl susținea pe Nagy, pentru viitoarea numire de episcop al Lugojului din 1874. Dar este denumit în 25 noiembrie 1875 ca episcop al Lugojului, dr. Victor Mihályi care va fi instalat în 7 martie 1875, deși se zvonise în vara anului 1874 numirea canonicului Andrei Liviu. Tot Boroș afirmă că „Liviu și Moldovan lucrau în contra lui Nagy, mai ales Liviu cu denunțări de naționalist, cum au fost oarecând prin 1866-1868 toți canonicii, Moldovan cu fleacuri muierești și alte slăbiciuni că ar fi cărțaș și altele”. Deși episcopul dr. Victor Mihályi îl avea „în simpatie” totuși Ioan Boroș cere, în scris și mai târziu verbal, ordinariatului din Oradea să-l primească în dieceză, dar fără rezultat pozitiv.

Pe vremea episcopului dr. Victor Mihályi, Ioan Boroș o ducea bine cu el deși era „om închis și necomunicabil”, totuși era un democrat, dar care nu i-a invitat pe secretarul său și pe el la o „cafă” până în 1880 când Boroș se va depărta din cancelarie. Tot în acel an s-a format „o clică mizerabilă”, mică partidă împotriva episcopului care l-a reclamat la guvern și Nunțiatură pentru conducerea inadecvată a diecezei, publicând și o corespondență defăimătoare în „Hon”, foaia oficială a guvernului, care anunța o cercetare disciplinară împotriva episcopului deși era un mare neadevăr.

Ingerințele guvernului au produs multă mâhnire episcopului Victor Mihályi de-a lungul păstoririi sale la Lugoj, supărări de unii preoți pe care îi considera apropiați sau aduși de el. Așa a fost când a fost numit canonic Simion Tămaș, apoi numirea lui Demetriu Mihailescu l-a întristat foarte, fiindcă nu au fost acceptați de autorități.

Tot în acești ani i-a murit lui Boroș mama la 15 noiembrie 1876, în etate de 54 de ani (p. 101) – mai încolo spune anul morții 1877 (p. 123) – și apoi fratele George, în 8 Februarie 1879. După ce le descrie boala și înmormântarea, reține vrăjmășiile și necazurile provocate familiei de cumnatul Fabian. Pierderile suferite de tatăl său cu vinderea averii le-a răscumpărat Ioan Boroș. Moartea canonicului necăsătorit Matei Kiss la 4 Martie 1876 i-a prilejuit niște gânduri mai profunde despre viața de celib, la

care s-a angajat prin hirotonirea sa de necăsătorit la 27 mai 1877 întrebându-se: „oare ce și cum va fi cu mine?” Prin urmare își aduce aminte de „dragostele tinereților”. Una din aceste fete gata să se mărite cu el a fost Iulia Bonyi. Apoi fata familiei George Pop era prea tânără, Paolina Rezei, Valeria Zsivi și Maria Mihályi pe care o cere în căsătorie, dar mama și familia ei se opun. Era sora episcopului Victor Mihályi. Din această cauză se decide să se hirotonească celib, ceea ce se va și întâmpla la sărbătoarea Bunavestire din anul 1877. Și surpriza cea mai mare a fost că Maria Mihályi și mama ei au participat la momentul hirotonirii la care nu a venit nimeni din familie. Maria Mihályi ar fi dorit tare mult să se căsătorească cu Ioan Boroș, dar nu au putut să treacă peste vrerea familiei, păstrând o prietenie sinceră și curată de-a lungul vieții. Aceleași sentimente curate a avut și pentru Valeria cu care se vedea o dată pe an. Prepositul Ștefan Moldovan îi prezintă *o nepoată a fratelui său*, o fată tânără și frumușică care însă moare de tânără la Lugoj. Iar Maria Mihályi, pătrunsă de iubire sinceră și curată ca și Boroș, întru curățenie, moare în aprilie 1893, la puține zile după reîntoarcerea din pelerinajul de la Roma, unde au fost și Boroș, protopopul George Trăilă, alături de alții.

Activitatea pastorală o începe la Zăbrani, în 1880, unde este numit de paroh în 30 aprilie 1881 și unde a rămas vreme de 17 ani aducându-o și enoria la o stare înfloritoare, așa cum o descrie în Monografia parohiei, alcătuită de el. Amintește și de fructuoasa sa activitate literar-istorică din timpul pastorației de la Zăbrani, purtarea unei corespondențe extinse, participarea la înființarea ziarului „Unirea” de la Blaj, susținerea revistei „Preotul Român”. După numirea episcopului Mihályi ca mitropolit și vacantarea scaunului de la Lugoj, Ioan Boroș a inițiat cu învoirea mai multor protopopi de sub conducerea prepositului Ștefan Moldovan – contra voii vicarului capitular Petru Pop și a protopopului Lugoșului, Vincențiu Grozescu – o colecție frumoasă din care i s-a cumpărat noului episcop, dr. Demetriu Radu al Lugoșului, o cruce cu lanț de aur și o cruce de argint pectorală care i s-au și înmănat de către Ioan Boroș cu ocazia hirotonirii. Nou episcop îl va numi pe Ioan Boroș protopop onorar, secretar episcopesc și notar consistorial, fiind cunoscător al limbii maghiare. Cât timp a fost secretar, s-au rezolvat probleme grele, precum ajutorul de stat al preoților, cumpărarea casei convictuale, complinirea fisei, chestiunea școlilor diecezane, patronatul parohiei Arad, edificarea unui palat la Lugoj, înființarea băncii „Poporul”. Pe 22 septembrie 1897 Ioan Boroș este numit canonic prebendat și se mută din nou la Lugoj, spre bucuria lui Ștefan Moldovan și mai puțin a lui Madincea și Petru Pop, iar după moartea canonicului Andrei Liviu Pop, în septembrie 1898, Ioan Boroș a fost promovat canonic cancelar și apoi canonic custode în 21 septembrie 1901. Politic am zice că a fost atent sau precaut sau, cum spune chiar el mult mai clar: *„opozitie declarată nu fac ungușilor, nici leg prietenie cu partida națională română, dară în sufletul meu condemn procedura mișlească a ungușilor și unde pot sprijinesc scopul partidei naționale”*. Prin urmare, se întâlnește cu majoritatea membrilor guvernului unguresc, până la ministrul președinte și ministru Cultelor sau diverși angajați ai statului, dar și cu reprezentanții partidei naționale române, George Pop de Băsești și Teodor Mihályi, toate în dorința de a fi numit și a ocupa scaunul episcopal vacant de la Gherla. Cu toate eforturile acestora și a lui Ioan Boroș, dorința mitropolitului Victor Mihályi va prinde contur prin strămutarea episcopului Vasile Hossu de la Lugoj la Gherla. Amintește și de frumoasa impresie pe care i-a făcut-o viitorul istoric, Zenovie Păclișanu, cu care s-a întâlnit la mănăstirea Prislop, în 10 iulie 1911 *„ca om tânăr a dovedit cunoștințe frumoase în istoriografie”*.

Vacantarea episcopiei Lugoșului prin mutarea lui Vasile Hossu la Gherla atrage alte noi antagonisme și confruntări, comportări mișlești, părtiniri, toate pe linie bisericească, care se vor termina prin venirea în scaunul Lugoșului a episcopului Valeriu Traian Frențiu și înlăturarea de la episcopat a lui Ioan Boroș. După alte „ratări” ale scaunului episcopal de la Lugoj, este totuși „recompensat” de Roma și numit episcop titular de Tesbiens, depunând jurământul canonic la 8 decembrie 1922, dar nefiind niciodată hirotonit.

Editorii, încercând să găsească posibile explicații pentru eșecurile succesive înregistrate la ocuparea scaunelor arhieresti de către Ioan Boroș, în speță a episcopiei Lugoșului, au arătat că acesta a neglijat raporturile cu elita politică românească pe care a discreditat-o mereu, mai ales în public, și-a asumat o politică națională moderată. Pe de alta parte, deteriorarea, cu timpul, a raporturilor cu membrii administrației diecezane și a capitlului a făcut din el un însingurat. Singur, cum a trăit întreaga sa viață.

În general, textul este destul de îngrijit tipărit, dar cu unele scăpări care se explică prin dificultățile întâmpinate la descifrarea lui. Arareori Ioan Boroș avea un text mai îngrijit, cel mai adesea scria abia lizibil și neîngrijit. Poate ar fi fost indicat să se publice o pagină de manuscris spre edificare. Unele greșeli din tipărire încercăm să le semnalăm spre o viitoare îndreptare – p. 106 anul nașterii episcopului Alexandru Dobra; p. 116 – greșit este anul nașterii și morții lui Mihai Nagy (1817-1879), vezi *Gazeta Transilvaniei* (Brașov), 1879, XLII, Nr. 43, 31 Mai/12 Iunie, p. 4; *Familia* (Budapesta), 1879, XV, Nr. 40, 31 Mai/12 Iunie, p. 272. Ca să nu amintim decât cele românești și nu cele din ziarele germane și maghiare; p. 136 – anul morții lui Petru Pop este 1910, vezi *Unirea* (Blaj), 1910, XX, Nr. 37, 10 Septembrie, p. 306; p. 170 – Teodor Mihályi zice că s-a născut în 1885 și activează din 1884 – nota 159; p. 187 – scrie de 2 ori „a fost”; p. 196 – despre protopopul George Trăilă, născut la Herneacova (Temes-Aranyág) și nu la Silvașul de Sus, celelalte date biografice exacte sunt luate de la Ioan Boroș, *Monografia parohiei românești unite din Timișoara*, 1907, p. 33-34; Ceea ce nu spune Ioan Boroș și completăm noi este anul morții: 1911, cf. *Drapelul* (Lugoj), 1911, XI, Nr. 127, 5/18 Noiembrie, p. 2; *Unirea* (Blaj), 1911, XXI, Nr. 109, 18 Noiembrie, p. 5. Date găsite de Sipos Ibolya pentru care îi mulțumesc.

O descoperire capitală, care beneficiază de un studiu introductiv pe măsură, competent și bine dozat, poate cu mai bune rezultate dacă se insistă, comparativ pe memoriile canonicului dr. Nicolae Brânzeu, și mai degrabă decât cu cele ale lui Constantin Ticu Dumitrescu, trăitor în altă epocă, alte vremuri, alte condiții.

Această lucrare umple golul pe care îl avem în istoriografia Banatului pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate din secolul al XX-lea, interval a căruia importanță este imensă. Nu am destule cuvinte pentru a felicita grupa de lucru care a ostenit să ne ofere o bijuterie istorică atât de valoroasă.

Pr. Gh. Naghi

Bogdan BRISCU, *Moșii și luptele lor la 1848-1849*. Cu anexe (biografii, glosar, bibliografie, indici), ediție îngrijită și glosar: Ela Cosma, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2012, 300 p.

Moșii și luptele lor la 1848-1849 de Bogdan Briscu, carte publicată la Editura Argonaut din Cluj-Napoca, ca tom VI al colecției „Biografii Istorice Transilvane” găzduită de Academia Română și Institutul de Istorie „George Barițiu”, constituie o apariție insolită. Purtând inițial subtitlul de „roman” sau „roman istoric”, cartea reprezintă un documentar, în cel mai bun sens al cuvântului, care înfățișează evenimentele dramatice din anii revoluției pașoptiste din Transilvania, evenimente parcurse de moșii și văzute prin prisma moșilor. Reconstituirea istorică este însoțită de anexe consistente, menite să doteze cartea cu un aparat critic, cu un instrumentar sigur de lucru pentru istorici, etnologi și istorici militari.

Documentarul este un roman, fie și numai grație valorii literare a narațiunii, modului în care scriitorul, cu mână sigură și simț artistic, conduce acțiunea pe mai multe planuri.

Și totuși, nu avem de-a face cu un roman de ficțiune, căci componentele subiectului se inspiră din istoria pură. În capitolul prim, *Zori de libertate*, expozițiunea creionează mediul și modul de viață al personajului principal, moșul *văsar* (meșter de vase de lemn) Ion Lazăr, din *crângul* (cătunul) Târsă al Vidrei de Sus, nu altul decât stră-străbunicul autorului (urmaș de generația a cincea). Intriga o constituie izbucnirea revoluției și mobilizarea moșilor, în capitolul al doilea, intitulat *Se adună norii*. Desfășurarea acțiunii prezintă destinul lui Ion Lazăr, în împletire cu soarta personajului colectiv al cărții, *moșii* sau *țopii*, din primăvara până în toamna anului 1848. Odată cu capitolele al treilea *Furtuna* și al patrulea *Ploaia de foc*, cele mai lungi în economia lucrării, cartea se transformă într-un adevărat jurnal de *loagăr* (tabără militară a oastei lui Avram Iancu). Aici se arată mobilizarea moșilor și organizarea prefecturilor românești din Transilvania. Urmărim evoluția lui Ion Lazăr, devenit decurion în Legiunea Auraria Gemina, dar mai ales *Mersul războiului*, cu începere din luna octombrie 1848 și până în mai 1849. Capitolul al cincilea, „Eroica”, aduce punctul culminant și apoi deznodământul, cu ultimele confruntări ale „Mersului războiului” din lunile iunie-iulie 1849. Capitolul al șaselea „Recunoștința” este un epilog postrevoluționar, amar. Dezamăgirea moșilor se iscă deja la Crăciunul lui 1849, când trădarea împărătească a cauzei românești naște întrebarea: „Pentru cine am luptat?”

Având darul de povestitor, dar și cultul amănunțelor care țin de loc (geografie), timp (istorie), grai (limba cu specificul ei), de obiceiurile, de modul de viață și de gândire al personajelor sale, Bogdan Briscu are cunoștințe solide și aplicate de istorie militară. Autorul reușește să radiografeze cu precizie evenimentele istorice și, mai ales, cele belice, să capteze interesul cititorului de la primele pagini și să mențină acest interes viu până la ultimele pagini ale cărții. Necunoscătorii într-ale istoriei se vor entuziasma de acest adevărat roman de aventuri; cunoscătorii într-ale istoriei vor privi momentele narate de scriitor ca printr-o lupă măritoare și, prin această lectură fascinantă, vor dobândi o altă înțelegere, dinspre interior, a *Moșilor și a luptelor lor la 1848-1849*.

Anexele motivează apariția cărții într-o serie editată sub egida Institutului de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române. Ele au rostul de a îmbogăți romanul istoric cu referințe critice și științifice necesare istoricilor. Anexele conțin: 1. *Biografii istorice*; 2. *Glosar*; 3. *Bibliografie*; 4. *Lista citatelor*; 5. *Indici de nume* și 6. *Indici de locuri*. În final, Editura Argonaut redă „Cuprinsul” volumelor I-V, apărute din 2006 până acum în colecția „Biografii Istorice Transilvane”.

Cele 102 medalioane dedicate „Biografiilor istorice” îi prezintă exclusiv pe participanții la acțiunea romanului, fie ei conducători revoluționari, spirituali și naționali ai românilor, fie căpetenii militare ale moșilor. Sunt înșirate aici numele sfințe ale revoluției românești din Ardeal de la 1848-1849, dar și numele tuturor prefecților și viceprefecților, ale *centurionilor* (căpitani, conduceau 100 oameni) și *decurionilor* (caporali, comandanți de pluton) din cele 15 legiuni ale *Landsturm*-ului nostru (armata populară românească). Între acestea s-au distins: Legiunea Auraria Gemina condusă de prefectul Avram Iancu, Legiunea I Blăjana a prefectului Axente Sever, Legiunea Auraria și Saline de Turda sub comanda prefectului Simion Balint și Legiunea Crișana de Zarand având prefect pe Ioan Buteanu.

Glosarul, alcătuit de mine pe baza vocabularului romanului, are ca specific termeni rari din graiul moșesc. Mai mult decât atât, alt punct major de atracție al glosarului este explicarea unor termeni militari de epocă, ce se referă la arme și armament folosit de lăncierii lui Avram Iancu, dar și de honvezii armatei maghiare și de *cătanele împărătești* ale armatei austriece; tipuri de operațiuni și acțiuni militare; organizarea și structura armatelor regulate și neregulate participante la războiul pașoptist din Transilvania, respectiv la *luptele de gherilă* din Munții Apuseni, la campania de iarnă a colonelului Urban de retragere spre Bucovina, la asediul de patru luni al cetății fortificate de la Alba Iulia, la războiul feroce de decimare din primăvara-vara lui 1849 cu înfrângerile suferite de Hatvani și Vasvári.

Autorul (născut la 1975), de formație medic veterinar, dar nepracticant, practică, în schimb, cu pasiune istoria, publicând în „Magazin istoric” și întreprinzând numeroase cercetări istorice cu subiect militar și genealogic. Ca membru fondator al clubului de istorie militară „Asociația Datina Străbună” din Oradea (2007) și colaborator oficial al Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I” din București, el aplică un soi de „arheologie experimentală”, cu scopul valorificării tradițiilor militare românești. Restaurarea și reconstituirea istorică interactivă gen *living history*, tot mai intens și mai atractiv aplicată în muzeele Europei Occidentale, constituie subiectul studiului său, *Historical Reenactments of the Romanian Military History of the Modern Age. Case Study 1848*, apărut în revista de marcă „Transylvanian Review”, Vol. XXI, No. 4, Winter, 2012, p. 51-64.

Cartea publicată acum de Bogdan Briscu constituie, cu certitudine, o premieră ce nu trebuie ratată. Îi doresc autorului să „recidiveze” și să ducă la bun sfârșit, sub forma tezei de doctorat la Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca, a plănuitei sale *Istorie a Războiului Național Românesc din 1848-1849*.

Ela Cosma

Enache TUȘA, *Imaginar politic și identități colective în Dobrogea*, București, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, 2011, 522 p.

La data la care Enache Tușa și-a început stagiul doctoral (2006), studiul modului în care multiplele identități colective dobrogene, circumscrise în primul rând etnic, s-au raportat la sistemul socio-politic și au generat forme ale imaginarului politic, reprezenta nu doar o provocare, ci o necesitate în ansamblul istoriografiei românești privitoare la spațiul dintre Dunăre și Marea Neagră. Cu atât mai

binevenită s-a dovedit, în acest sens, contribuția unui politolog, care a extins spectrul analizei pur istorice. Nu doar subiectul, ci și delimitarea cronologică a cercetării au reprezentat un câștig, intervalul 1850-1940 permițând surprinderea tuturor sistemelor politice implementate în Dobrogea epocii moderne: ultimele decenii ale stăpânirii turcești antamată în premodernitate, efemerele ocupații militare rusești, administrația Regatului României și efortul său modernizator.

Publicarea tezei de doctorat, cinci ani mai târziu (practic imediat după susținerea publică), se constituie într-o importantă contribuție la cunoașterea și înțelegerea istoriei Dobrogei moderne – cu precădere a aspectelor legate de relația dintre identitățile etnice colective, aflate în epoca deplinei lor efervescențe, și efortul modernizator depus de autoritatea statală pe tărâm administrativ și politic. Structura cărții cuprinde zece capitole care încearcă să acopere cât mai uniform vastitatea cronologică și tematică a cercetării, completate de o bogată bibliografie, constând din peste 500 de titluri de specialitate și fonduri arhivistice.

Un prim capitol găzduiește prezentarea instrumentarului teoretic, metodologic și conceptual ce susține structura argumentativă a lucrării. Chiar dacă unele delimitări metodologice ar fi meritat o mai atentă clarificare, dezvoltată pornind de la referințe bibliografice explicit menționate (de ex. diferența dintre *analiza cantitativ-calitativă* și *analiza de conținut*), textul reușește să ofere reperele esențiale, mai ales în cazul conceptelor (*minoritate, aculturație, etnicitate, identitate socială și politică* etc.). Tot un caracter introductiv are și cel de al doilea capitol, dedicat istoriografiei problemei. Din păcate, excursul istoriografic ia o formă mai degrabă enumerativă, lipsind atât delimitarea între texte-sursă (descrierile de călătorie, rapoartele de epocă) și texte bibliografice (literatura de specialitate din ultimele decenii), cât și hermeneutica și critica izvoarelor.

Intrarea în temă se face odată cu cel de al treilea capitol (*Identitățile etno-politice dobrogene și evoluția acestora*), al cărui conținut urmărește colonizarea variilor elemente etnice în Dobrogea (turco-tătari, germani, români, bulgari, ruși-lipoveni, italieni, rromi, armeni etc.). Trebuie evidențiate pe de o parte efortul de reconstituire istorică realizat de autor, în încercarea de a oferi o perspectivă cât mai bine documentată a evoluției acestui mozaic de populații, din evul mediu și până în epoca modernă, pe de altă parte, permanenta inter-relaționare dintre factorii interni și contextul internațional care au contribuit la desfășurarea colonizărilor.

Al patrulea capitol, acoperind cronologic intervalul 1829-1877, conține descrierea instituțiilor politico-administrative turcești din Dobrogea anterioare unirii cu România, analiza funcționării acestora și a urmelor pe care le-au lăsat în imaginarul colectiv al populațiilor locale. Sunt notate eforturile administrației turce de a se moderniza, situația dificilă creată de constanțele conflicte militare pe teritoriul provinciei, premisele instaurării administrației românești și primele eforturi explicite de integrare (la nivel de discurs și practică). Continuarea firească este reprezentată de capitolul cinci, dedicat prezentării și analizei instituțiilor administrativ-politice românești din Dobrogea între 1878-1940. Regăsim cu această ocazie o amplă frescă a eforturilor modernizatoare desfășurate de statul român în câmp administrativ, dar și al infrastructurii, economic, al regimului agricol, educațional, sanitar etc. În cadrul acestor eforturi, un rol important l-au jucat colonizările, care au modificat structura demografică, dar au permis creșterea economică atât de necesară susținerii modernizării. Merită subliniat faptul că autorul nu omite să amintească și părțile mai puțin luminoase ale procesului de integrare, precum avantajarea coloniștilor români în dauna populației musulmane sau intervenția energetică a autorităților județene acolo unde la nivel local se întâmpinau piedici din partea reprezentanților altor etnii (de exemplu bulgari).

Cel de al șaselea capitol este dedicat dinamicii sociale în arealul dobrogean și relației acesteia cu procesul politic. Punctul de plecare îl reprezintă cercetarea relațiilor sociale de bază (rudenția de sânge și alianță) la nivel intracomunitar, fiind ulterior abordate: structura socio-profesională, impactul procesului de modernizare asupra diferitelor comunități etnice și, nu în ultimul rând, poziția cazului dobrogean în raport cu paradigmele sociologiei politice din punctul de vedere al relației dezvoltare socială–modernizare. Faptul că întreaga analiză cuprinde în paralel mai multe grupuri etnice oferă o perspectivă comparată a ritmurilor de dezvoltare–modernizare și a implicațiilor identitare ale acestora. La instrumentarul și metodele antropologice se recurge și în cel de al șaptelea capitol, al cărui scop este să surprindă relația dintre cultura politică, ritualurile, simbolurile politice și diferitele tipuri de identități etnice. Autorul nu privește cultura politică doar ca pe un produs al modernității, ci încearcă să identifice urme ale sale încă din secolele

stăpânirii otomane, integrând acestui concept ansamblul manifestărilor și exprimărilor referitoare la relația autoritate politică-grup etnic. Din acest punct de vedere, situarea provinciei la granița geografică a două mari sisteme (occidental și oriental) a contribuit major, în opinia sa, la nereușita impunerii complete de către statul român a mecanismelor și regulilor de eliminare a corupției instituționale, aceasta din urmă fiind, în ultimă instanță, produsul unor *instituții naturale*, imposibil de eradicat din cauza nivelului de educație al grupului social. Dacă statul român a înregistrat un semi-eșec în impunerea unui model administrativ occidental (nu doar în Dobrogea, de altfel, ci la nivelul întregii țări), în schimb până la izbucnirea Primului Război Mondial a reușit, datorită politicii de toleranță, să își asigure fidelitatea majorității grupurilor etnice dobrogene, cu excepția notabilă, și oarecum firească, a bulgarilor.

Această reușită este intrinsec legată de procesul de aculturație desfășurat după 1878, căruia îi sunt dedicate următoarele două capitole ale cărții. Se începe prin prezentarea agenților-factori (școala și instituțiile de învățământ, justiția civilă și religioasă, instituțiile de cult, armata, administrația și chiar partidele politice), subliniindu-se contribuția decisivă a statului român la crearea unui cadru administrativ care să respecte drepturile minorităților și să promoveze toleranța – premise *sine qua non* ale aculturației. Ulterior, autorul reia în amănunt aspecte particulare ale aculturației în Dobrogea, atitudini și acțiuni ale diverșilor actori politici români, neomițând nici eșecurile, dintre care cel mai sensibil a fost emigrarea masivă a populației musulmane din Dobrogea de sud, în perioada interbelică, pe fondul imposibilității statului român de a garanta siguranța personală în fața atacurilor bandelor de comitații bulgari.

Lucrarea se încheie printr-un studiu de caz dedicat colonizării aromânilor din Peninsula Balcanică în Dobrogea de sud. Începute sub semnul reunirii elementului românesc între aceleași granițe și pentru a contracara grupurile compacte de bulgari din Cadrilater, colonizările au fost în scurt timp subminate de diferențele culturale dintre noii veniți și mediul autohton, amplificate de constatele ciocniri armate cu bandele de comitații. Astfel, cedările teritoriale și evacuările de populație din anul 1940 au pus capăt unui proiect generos, dar insuficient de bine pregătit și slab gestionat, al cărui rezultat final a fost doar sporirea elementului românesc în vechile granițe ale Dobrogei.

În ansamblu, cele zece capitole ale cărții redau o imagine destul de bine încheagată a spațiului multicultural dobrogean, cu accent pe relația dintre factorul economic, tradițiile culturale, modelul politic și *forma mentis*. Concomitent, istoricul beneficiază de o lucrare de specialitate bazată pe solide informații documentare (chiar dacă nu întotdeauna preluate suficient de critic) și care poate fi privită fără rețineri ca o reușită istorie a Dobrogei de la jumătatea secolului al XIX-lea până la cel de Al Doilea Război Mondial.

Din păcate, nu poate fi trecut cu vederea faptul că aspectul și condițiile tehnice ale redactării cărții subminează parțial impresia pozitivă lăsată de conținut, responsabilitatea fiind împărțită între autor și editură. Pare a fi fost publicată, în grabă, forma finală a tezei de doctorat, lipsind o ultimă lectură post-susținere, corecturile gramaticale și de tehnoredactare aferente, precum și uniformizările necesare. Probleme precum utilizarea defectuoasă a punctuației sau formătărilor greșite ale textului și fontului apar pe aproape fiecare pagină a volumului! Structura bibliografiei finale este oarecum ambiguă, mai ales ultima secțiune (*Dicționare. Enciclopedii. Arhive*) necesitând delimitarea între sursele inedite (*Arhive*) și cele editate (*Lucrări de referință*), dublată de plasarea lor înaintea celorlalte categorii bibliografice. Nu în ultimul rând, utilizarea notelor la finalul capitolelor, fără a reprezenta în sine o greșală, îngreunează sensibil raportarea critică a cititorului la sursa indicată de autor. Date fiind dimensiunile, tematica și impactul vizat al lucrării, un rezumat extins (cca. 10-15 p.) într-o limbă de circulație internațională ar fi fost nu doar binevenit, ci absolut necesar. Toate aceste minusuri, ce țin de formă și nu de fond, pot fi ușor remediate într-o viitoare reeditare, pe care valoarea conținutului ar justifica-o deplin.

Vlad Popovici

Asasinările în masă din RASSM în perioada Marii Terori. Documentele desecretizate din Arhivele MAI și SIS ale Republicii Moldova. Editori: Ion Varta, Tatiana Varta, Igorșarov. Chișinău, Editura Cartdidact, 2010, 710 p.

Cartea publicată în 2010 e parte a începutului unei serii consacrate represiunilor din prima Republică Sovietică Moldovenească, înființată în 1924. Volumul de față este o culegere a documentelor

desecretizate din arhivele MAI și SIS ale fostei Republici Sovietice Moldovenești. Având în vedere cunoașterea cât de cât detaliată a evenimentelor din perioada Marii Terori, documentele confirmă retorsiunile în masă din întreaga URSS din anii '30, în special despre Marea Teroare din 1937-1938.

Lucrarea este structurată în trei părți, prima fiind prefăța, a doua, un amplu studiu introductiv despre originea și motivația politică, dar și despre desfășurarea Marii Terori, ultima parte însumând tocmai selecția de documente.

Prefăța oferă o perspectivă asupra stadiului curent al cercetării comunismului, menționând dificultățile, dar și realizările pe plan european. Pentru a oferi o viziune clară pentru cititor, este clarificat obiectivul Marii Terori, crearea „poporului sovietic” rusificat, și categoriile vizate prin ordinele 00447 NKVD – oamenii din vechiul regim, preoții, credincioșii, ex-ofițerii țariști, aristocrații, burghezii; a doua categorie fiind oamenii din popor, mai ales țăranii bogați, dar, de fapt, aceștia erau toți țăranii care au refuzat colectivizarea forțată, deoarece astfel deveneau „cvasi sclavi” ai colhozurilor; a treia categorie o constituiau minoritățile naționale, care făceau parte din Rusia de mai mult timp.

A doua parte a cărții, studiul introductiv, având ca scop înfățișarea contextului Marii Terori, este divizată în șase capitole mari, fiecare având mai multe subcapitole.

În primul capitol, *Teroarea Bolșevică de la origini la punerea în practică*, este descris drumul „terorii” de la începutul teoretic formulat de Karl Marx și punerea în practică de către partidului bolșevic, dar mai ales importanța lui Lenin. Este menționată contradicția ce există între puciul din noiembrie 1917, prin care bolșevicii au ajuns la putere, și teroarea declanșată imediat după aceasta. Cel dintâi avea un caracter burghezo-democratic, instituind libertățile generale, cea din urmă deținea un specific revoluționar. Autorii pun accent în analiza făcută pe baza ideologică-politică a Marii Terori, justificarea războiului, idealul de partid formulat de Lenin, dar și pe începutul terorii, dezvoltarea infrastructurii, a lagărelor, importanța și privilegiile acordate organelor de represiune – CEKA (NKVD) – dar și foametei din anii 1921-1923, ca mijloc de represiune a tuturor claselor sociale care nu erau acceptate de bolșevici.

În segmentul următor, intitulat *Teroarea „legală” în perioada noii politici economice*, se prezintă succint modificarea „terorii de război” în una perpetuă, liderii comuniști dezvoltând un cadru juridic-legal cu scopul de a ajuta partidul în lupta sa împotriva „dușmanului poporului”, dar și împotriva devierilor din propriul eșafodaj intern. Totodată, se explică cadrul legal oferit instituțional pentru noua înlocuirea a CEKA, GPU (Direcția Politică de Stat).

În a treia secvență tratată, *Lichidarea țăranimii cu pătură socială „dușmănoasă”*, autorii înfățișează „genocidul” făptuit împotriva propriului popor prin foametea artificială din 1932-1933, organizată în Ucraina și Caucazul de Nord, produsă și extinsă prin confiscarea forțată a produselor alimentare. La nivelul URSS, dezvoltarea clasei de „chiaburi” și „sub-chiaburi” și relocarea lor prin mijloace forțate sunt analizate și cuantificate în paradigma suferinței umane provocate de teroarea generalizată de către Stalin.

În capitolul denumit *Terorizarea membrilor de partid*, este bine observată paranoia dictatorului, nevoia sa pentru controlul total al partidului. Epurările dictate vizau persoane ale căror devotament și loialitate erau considerate insuficiente, putând să devină un factor negativ care să atenteze la poziția hegemonică a lui Stalin. În interpretarea semnatarilor, apar oportune creionate extremismul manifestat în epurările din cadrul partidului din 1932-33, legile promulgate privind anchetarea actelor teroriste, dar și instaurarea terorii generalizate din 1934.

Sub numele generic de *Marea Teroare (1937-1938)*, se prezintă începutul și desfășurarea fenomenului la scara întregii Uniuni Sovietice, evidențiindu-se importanța lui N. Ejov, șeful NKVD și persoana care a emis ordinul 00447 NKVD, rolul principalului protagonist, Stalin, care personal a semnat zeci de liste de condamnați la muncă forțată, trimiși în lagăre sau condamnați la moarte. Apar benefice acum studiul detaliat al grupurilor de țintă, enumerate în gradată ordonare, dar și titulatura operațiunii cu caracteristici naționale, îndreptată specific împotriva altor etnii decât cea rusă.

În ultimul capitol al studiului introductiv, intitulat *Marea Teroare din RASS Moldovenească în anii 1937-1938*, pe baza utilizării setului de documente desecretizate, sunt repertorizate succint o mulțime de destine existențiale, specifice arealului geografico-istoric, distruse premeditat. Sunt evocate acuzații precum „elogierea vieții din România” ori „avea intenția de a trece în România”, ba chiar

„chiabur”, ca fiind dovezi suficiente pentru a trimite mai multe persoane în GULAG, sau a fi condamnate la moarte. Sunt amintite mai multe grupe etnice, mai ales germanii, care erau special vizați, dar și diferitele grupări religioase.

În final, se poate evidenția numărul mare de lucrări bibliografice folosite în studiul introductiv, încercând să descrie, nu exhaustiv, categoriile, etapele și tipurile de ipostaze ale terorii generale sau specifice, această parte a cărții putând fi utilizată ca un manual pentru cercetarea fenomenului respectiv în anii '30 ai existenței statului sovietic. Salutăm munca depusă în acest volum preliminar, dar și „personalizarea” terorii prin menționarea unui volum mare de „procese” ale oamenilor simpli din mai multe grupuri etnice.

Varga Levente

Igor CAȘU, Igor ȘAROV (editori), Republica Moldova. De la Perestroikă la Independență 1989-1991, Chișinău, Editura Cartdidact, 2011, 637 p.

Cartea apărută în anul 2011, ca fiind o culegere de documente din fosta arhivă a Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei, inițiază o nouă serie a Centrului de Studiere a Totalitarismului, intitulată „RSSM în documente”.

Lucrarea are o structură fluidă, incluzând un studiu introductiv, urmat de documentele selectate de către autori, unele fiind desecretizate în anul 2010, datorită intervenției președintelui interimar, Mihai Ghimpu (2009-2010). Actele sunt ordonate cronologic, în total fiind publicate 222 de piese.

Studiul introductiv este structurat în mai multe părți, prima dintre ele însumând, în linii mari, evenimentele importante care au avut ca rezultat final independența RSS Moldovenească. Perestroika, inițiată de Gorbaciov la nivelul URSS, declarația de suveranitate, adoptată la 23 iunie 1990, și eșecul puciului din august 1991 au contribuit la declararea existenței de sine stătătoare a statului cuprins între Prut și Nistru.

După aceasta se creionează, tot în linii mari, contribuția unor oameni politici aflați în funcții cheie, care au impulsionat sau au avut tangență cu seria de fapte mai sus menționate. Sunt amintiți, astfel, cei mai importanți dintre ei, precum Simion Grossul, prim secretar al CC al PCM, aflat la putere până în 16 noiembrie 1989, înlocuit ulterior de Petru Lucinschi, Victor Smirnov fiind secundul celui dintâi, urmat în 1987 de către Veaceslav Pșenicinikov.

În următoarea parte sunt descrise în detaliu factorul etno-național al RSSM, distinct de cel general al Uniunii Sovietice, și importanța deținută în influențarea evoluției republicii. Autorii invocă înrăutățirea relațiilor interetnice ca un catalizator al prăbușirii regimului comunist. Prin date statistice este subliniat faptul că RSS Moldovenească era cea mai puțin urbanizată dintre componentele fostului sistem, dar și „eșecul” sovietizării, subliniindu-se că 95,4% dintre autohtoni își declarau atașamentul față de limba maternă.

Un alt aspect care ține de raporturile interetnice este legat de ponderea naționalităților titulare și a minorităților în cadrul PCM, nomenclatura și principalele posturi de conducere fiind deținute de ucraineni și ruși, care erau devotați intereselor Moscovei. Totodată autorii scot în evidență aportul majoritar la moldovenilor în cadrul rețelei de colhozuri din mediul rural. Ei conchid că aceste date și statistici explică parțial cauzele, dar și tensiunile apărute în societatea moldovenească la sfârșitul penultimului deceniu al secolului XX.

În continuare este descrisă evoluția societății, democratizarea acesteia devenind posibilă grație impactului fenomenului generat de perestroika. Totuși nu s-a renunțat la factorul de coerciție reprezentat de poliția politică, acest lucru fiind exemplificat de către Gheorghe David, un inginer care a criticat atitudinea oficialității față de naționalități, dar a și militat pentru revenirea la alfabetul latin. Pentru aceste „opinii” a fost reținut în 1986, forțat să urmeze un tratament psihiatric, fiind eliberat numai în 1988, după ce și în RSSM se făcuse simțită politica de deschidere și liberalizare. În opinia semnatarilor, la Plenara PCM din ianuarie 1988, chiar dacă reprezentanții vechii conduceri au acceptat doar formal perestroika, sunt totuși introduse elementele economiei de piață, iar în plan politic, în noiembrie, se formează

platforma și se difuzează tezele intitulate: „*Să afirmăm restructurarea prin fapte concrete*”. Aceste teze sunt aspru criticate, cele mai importante dintre ele fiind în legătură cu păstrarea alfabetului chirilic, decizia de a nu se reveni la cel latin, neoficializarea limbii române, neevaluarea critică a stalinismului și a foametei din 1946/47, încălcările drepturilor omului. Autorii nu precizează însă care au fost elementele la nivel politic, economic sau social care au avut efect cu privire la contextul în care s-au format mișcările populare și organizațiile neformale pomenite în continuarea studiului. Toate aceste manifestări atitudinale au avut o importanță enormă în formularea cerințelor societății vremii, fiind menționate acum *Cenacul Literal-Muzical „Alexei Matevici”*, *Mișcarea Democratică pentru Susținerea Restructurării* (fondată la 3 iulie 1988), *Frontul Popular din Moldova* (20 mai 1989), dar și însemnătatea unor scrisori și adrese difuzate în anii 1988-1989, ca *Scrisoarea celor 66*, *Adresarea către oamenii de bună credință din Republică*, *Decizia Savanților* etc. Din păcate, autorii au omis o scurtă concluzie sau însumare a solicitărilor acestor mișcări, având în vedere locul și rolul acordat procesului „de-sovietizării” în cadrul studiului introductiv.

Altă secvență relatează despre reformele inițiate la nivelul statului, modalitatea alegerilor libere și pașii următori de efectuat către dobândirea independenței depline. Este menționată aici reacția vehementă a liderului Igor Smirnov din Transnistria, dar vizată și cea oficialilor locali, Mircea Snegur și alții, menită a detensiona criza politică. Se amintesc, în primăvara anului 1990, schimbarea denumirii oficiale, impunerea noului tricolor, declarația de suveranitate, primele alegeri parțial libere din februarie-martie. Din păcate, avându-se în vedere repeziciunea evoluției șirului evenimentelor, nu se face o diferențiere mai clară între descrierea mișcărilor și a relatării faptelor petrecute. În acest fel, tranziția devine, pentru cititor, una ambiguă interpretativ.

Ultima parte a textului semnatarilor are relevanță atât din punct de vedere tehnic, fiind explicată menirea volumului, cât și istoric, privind originea documentelor, care reflectă unanim perspectiva partidului unic de la Chișinău asupra evenimentelor survenite în ultimii trei ani de existență ai URSS-ului.

Varga Levente

Dietrich EICHHOLTZ, *Deutsche Ölpolitik im Zeitalter der Weltkriege. Studien und Dokumente*, unter Mitarbeit von Titus Kockel, Leipzig, Leipziger Universitätsverlag, 2010, 586 p.

Istoricul german Dietrich Eichholtz s-a impus în peisajul istoriografic german (și nu numai) drept unul dintre cei mai avizați specialiști în privința cercetării economiei de război a celui de-al III-lea Reich. Lucrarea pe care o prezentăm în cele ce urmează, o încununare a preocupărilor de lungă durată ale istoricului german, își propune să prezinte evoluția politicilor promovate de Germania în domeniul petrolier în perioada 1904-1945, accentul fiind pus pe eforturile autorităților germane în vederea asigurării cu petrol a Reichului, îndeosebi în cursul celor două războaie mondiale.

Lucrarea are la bază un număr de șase studii de caz publicate de autor și de un alt istoric specialist în acest domeniu, Titus Kockel, în intervalul 2006-2010, reunite – într-o formă completată și extinsă – în cadrul prezentului volum. Cartea este structurată în șase capitole, precedate de o introducere, în care autorul prezintă pe larg stadiul cercetărilor în domeniu, precum și importanța temei de cercetare tratate. În primul capitol, ce analizează politica promovată de Germania în intervalul temporal cuprins între 1904 și sfârșitul Primului Război Mondial, autorul relevă interesul cercurilor decizionale germane, deopotrivă economice și politice, în construirea așa-numitei linii ferate Bagdad, ce urma să lege Istanbul de actuala capitală a Irakului. Prin proiectarea și realizarea acestei linii ferate, Germania urmărea în primul rând accesul la sursele de petrol din acest areal geografic. În același timp, construirea acestei linii ferate urma să asigure economiei germane (îndeosebi industriei și comerțului) noi piețe de desfacere, precum și profituri considerabile. Demn de remarcat este faptul că disensiunile de natură politică existente între Anglia și Germania nu au influențat interesele economice ale celor două puteri în regiune, dimpotrivă.

Următoarele două capitole tratează situația resurselor de petrol germane, rezultată în urma încheierii Primului Război Mondial, respectiv politica promovată de Berlin în acest domeniu în primii

ani de după instaurarea regimului nazist. Astfel, Eichholtz relevă faptul că sistemul de tratate de pace de la Versailles a lichidat practic participațiunile germane în exploatarea resurselor petrolifere din străinătate, nu numai în Europa, ci și în Orientul Apropiat, pozițiile deținute de Germania până în anul 1918 fiind preluate de învingători: Anglia, Franța și SUA. Confruntate cu această situație, cercurile decizionale germane au fost nevoite să implementeze în deceniul 1928-1938 o politică în „zigzag”, ale cărei caracteristici principale au fost creșterea cercetării și activității de extracție proprii, respectiv cooperarea cu trusturile petroliere internaționale. Autorul capitolului 3 – Titus Kockel – arată în mod convingător faptul că, în pofida măsurilor luate de conducerea celui de-al III-lea Reich în vederea creșterii capacităților proprii de producție (printre altele, producerea de benzină sintetică), economia germană era în continuare dependentă într-o mare măsură de importurile de petrol. În viziunea Berlinului, această dependență – valabilă și în cazul altor materii prime vitale pentru economia și mașina de război germană – urma să fie soluționată în urma cuceririi „spațiului vital” în est.

Rolul central al petrolului românesc în cadrul planificării de război germane este analizat în cadrul capitolului 3. Astfel, Eichholtz alocă un spațiu extins evoluției relațiilor economice româno-germane în perioada 1938-1941, scoțând în evidență eforturile întreprinse de Berlin în vederea asigurării cantităților de petrol necesare economiei de război și Wehrmacht-ului. Pentru a putea acoperi necesarul de petrol – aflat în continuă creștere ca urmare a extinderii teatrelor de operațiuni militare – conducerea celui de-al III-lea Reich a recurs nu numai la intensificarea producției proprii de petrol (îndeosebi în Austria), ci și la accentuarea presiunilor exercitate asupra guvernului român în vederea creșterii exportului de petrol către Germania. În plus, începând cu anul 1940 Berlinul a trecut la preluarea activelor din industria petroliferă românească deținute anterior de aliați, obiectivul urmărit fiind în ultimă instanță crearea unei poziții dominante a capitalului german în cadrul industriei de profil din România. În pofida succeselor incontestabile obținute de Reich pe tărâm economic, cantitățile de petrol exportate de România nu acopereau decât 1/3 din necesar, astfel că pentru Germania cucerirea unor noi zăcăminte de petrol și exploatarea acestora au devenit un obiectiv vital.

Capitolul 4 abordează pe larg obiectivele economice urmărite de conducerea celui de-al III-lea Reich în urma declanșării operațiunii Barbarossa, anume ocuparea și exploatarea zăcămintelor de petrol din sudul URSS (Maikop, Baku, etc). De asemenea Eichholtz prezintă inclusiv încercările întreprinse de Berlin în vederea preluării controlului asupra câmpurilor petrolifere din Irak în urma răscoalei antibrutane din această țară. În fine, ultimul capitol relevă declinul politicii promovate de Reich în domeniul petrolier, declin determinat de evoluția militară nefavorabilă a operațiunilor pe diferitele teatre de operațiuni. Pierderea succesivă a principalelor resurse de aprovizionare îndeosebi a petrolului românesc, a avut consecințe funeste pentru economia de război germană. În pofida creșterii continue a cantităților de petrol extrase în Ungaria și Austria ori a intensificării producției de benzină sintetică, cantitățile de carburant obținute astfel nu au fost în măsură să compenseze pierderea surselor de aprovizionare externe. Eșecul înregistrat de Berlin în asigurarea cantităților de carburant necesare continuării operațiunilor militare a reprezentat finalmente una dintre cauzele principale ale prăbușirii celui de-al III-lea Reich.

Cele șase capitole sunt însoțite de bibliografie și documente de arhivă, provenite din Arhivele Federale Germane (Bundesarchiv), respectiv Arhiva Politică a Ministerului de Externe german (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes). Deși lucrarea semnată de istoricii germani Dietrich Eichholtz și Titus Kockel reprezintă per ansamblu o sinteză reușită, nu putem trece cu vederea anumite slăbiciuni evidente. Astfel, în ceea ce privește capitolul referitor la importanța petrolului românesc pentru planificarea de război germană, surprinde neplăcut faptul că Dietrich Eichholtz (autorul capitolului în cauză) nu cunoaște unele lucrări fundamentale elaborate de istoriografia română, precum volumul privitor la istoria petrolului românesc semnat de Gheorghe Buzatu (tradus inclusiv în limba engleză sub titlul *A History of Romanian Oil*). Aceeași constatare – lipsa celor mai noi lucrări de specialitate – este valabilă și pentru celelalte capitole. În pofida acestor neajunsuri, lucrarea semnată de cei doi istorici germani reprezintă o întreprindere istoriografică remarcabilă, constituind o lectură interesantă și o bază de pornire pentru noi cercetări în acest domeniu.

Marcela SĂLĂGEAN, *Introducere în istoria contemporană a României*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2013, 200p.

În ultimii ani peisajul istoriografic românesc a fost martorul elaborării a numeroase contribuții, de o certă probitate științifică, centrate – aproape exclusiv – pe abordarea unor problematici istorice vădit individualizate. În atare condiții, istoriografia națională a fost văduvită de apariția unor noi sinteze de istorie (nu doar strict cantonate pe istoria contemporană a României), adresate atât specialiștilor, cât și publicului larg. Or, tocmai acest deziderat s-a concretizat prin apariția la Presa Universitară Clujeană (în anul 2013) a volumului semnat de Marcela Sălăgean, volum intitulat *Introducere în istoria contemporană a României*.

După cum însăși autoarea mărturisește în introducere, volumul se dorește „o sinteză de istorie destinată în special studenților, dar nu numai acestora” (p.7). Structura lucrării este dictată de „programa cursului universitar *Introducere în istoria contemporană a României*” (p.7), urmând, în mod evident, o linie cronologică atent delimitată. Analizând o perioadă bine definită (1919-2009), Marcela Sălăgean își invită cititorul într-un fascinant periplu istoriografic, menit a ilustra, într-o manieră factuală și procesuală, principalele momente ce au marcat istoria României în intervalul cronologic mai sus enunțat. Depășind coordonatele unei simple reconstituiri de sorginte pozitivistă, analiza diverselor evenimente istorice îi prilejuiește autoarei oportunitatea enunțării unor interpretări originale.

Bazat pe un solid suport bibliografic, volumul supus atenției noastre este judicios structurat în șase capitole. Astfel, primul capitol (intitulat *România în perioada interbelică*) îi permite autoarei o incursiune nu doar în studierea politicii interne și externe a statului român, ci și în abordarea principalelor aspecte economice, sociale și culturale specifice perioadei interbelice. În egală măsură sunt abordate regimurile autoritare (carlist și antonescian), acestea formând obiectul celui de-al doilea capitol (*Regimurile autoritare: 1938-1944*). Statutul Transilvaniei în perioada guvernelor Sănătescu, Rădescu și Groza este ilustrat în cadrul capitolului al III-lea (*Înlăturarea regimului Antonescu: statutul Transilvaniei*), analiza problematicii în cauză permițându-i autoarei o decelare clară a principalelor nuanțări de poziție promovate de Moscova în această chestiune. Culisele instituirii „regimului de democrație populară” în România sunt amplu devalate în cadrul capitolului al IV-lea (*Instaurarea regimului comunist în România*). Cum era de așteptat, capitolul al V-lea (*România în timpul regimului comunist*) se focalizează asupra principalelor evoluții survenite în plan intern și extern în perioada regimului comunist. Un atare capitol îi prilejuiește autoarei abordarea unor fenomene și procese fundamentale (precum colectivizarea agriculturii, industrializarea, politica față de cultele religioase, distrugerea vechii elite etc.) angrenate de regimul comunism în „transformarea socialistă” a României. Considerațiile referitoare la politica internă a regimului comunist sunt completate cu o analiză pertinentă a politicii externe, implementată de factorii decizionali de la București, fiind surprinse atât acțiunile disidente promovate de liderii Partidului Muncitoresc Român (ulterior Partidul Comunist Român) în interiorul monolitului comunist, cât și reacția Moscovei față de tendințele centrifuge promovate de autoritățile române. În fine, ultimul capitol („România după înlăturarea regimului comunist”) se concentrează pe evenimentele din decembrie 1989 și viața politică din România în intervalul cronologic 1989-2009, o atenție specială fiind acordată procesului aderării României la Uniunea Europeană și NATO.

În manieră concludivă, putem afirma cu certitudine că lucrarea semnată de Marcela Sălăgean se constituie într-un reper sigur al istoriografiei naționale recente, prin acuratețea discursului științific, claritatea ideilor și originalitatea interpretărilor.

Mihai Croitor

Victor NEUMANN și Armin HEINEN (Ed.), *Key-Concepts of Romanian History. Alternative Approaches to Socio-Political Languages*, Budapesta-New York, CEU Press, 2013.

De curând a apărut la prestigioasa Editură CEU Press, Budapesta-New York, traducerea în limba engleză a volumului *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice* (Polirom 2010), editat de Victor Neumann și Armin Heinen. Pozitiv apreciată în mediul academic românesc, cartea este un exemplu de abordare științifică novatoare a

trecutului dintr-o perspectivă bazată pe înțelegerea și critica izvoarelor. Volumul ne propune o *comprehensive history*, opusă istoriografiei pozitivist-naționaliste ideologizante, încă prezentă în cercetarea și scrierea istorică din România. Perspectiva alternativă asupra trecutului, provocările teoretico-metodologice și, nu în ultimul rând, contribuțiile unor cercetători de primă mână, români și străini, au atras interesul mediilor academice din Europa și din lume. Publicarea variantei în limba engleză, cu titlul *Key-Concepts of Romanian History. Alternative Approaches to Socio-Political Languages*, vine în întâmpinarea acestui interes și contribuie la stimularea dialogului dintre istoriografia românească și cea internațională.

Obiectivul fundamental al volumului este *rescrierea istoriei României* și aceasta pentru că „europenizarea/occidentalizarea lumii românești este legată și de modul în care este citită istoria” (cf. *Cuvânt înainte*, p. ix). Aplicarea metodei istoriei conceptuale și studierea raportului dintre realitatea istorică și limbă oferă șansa unei interpretări alternative a procesului modernizării României. Potrivit editorului, coordonatorului și coautorului acestui volum (trei studii sunt semnate de Victor Neumann), pragmatismul rezultat din decodarea conceptelor-cheie ale limbajelor social-politice românești constă într-o mai bună înțelegere a trecutului, în fundamentarea teoretică a prezentului și în gândirea proiectelor de viitor (p. ix).

Urmărind să răspundă întrebării „*Este utilă rescrierea istoriei României?*”, studiul introductiv al lui Victor Neumann semnalează rămânerea în urmă a cercetării istoriografice din statele foste comuniste în raport cu istoriografiile din Europa occidentală și din SUA. Potrivit istoricului, în spațiul central și sud-est european partizanatul ideologic și prejudecata continuă să influențeze abordarea trecutului. Multiculturalismul și diversitatea, realitatea imaginată versus realitatea concretă, istoria (etno)națională opusă comprehensiunii fenomenelor și evoluțiilor istorice transnaționale sunt câteva aspecte dintr-o mulțime care au împiedicat studiile despre trecutul Europei de Est. În timp ce Reinhart Koselleck s-a concentrat asupra conceptelor ce reflectă o *gândire modernă*, Victor Neumann a aprofundat conceptele ce definesc *identitățile culturale și politice* și care adesea s-au substituit idealului modernizării. Exemplele est-europene indică incompleta modernizare a societăților, perpetuarea unor discrepanțe între segmentele sociale, faptul că *Iluminismul* a fost aproape inexistent în această parte a Europei. Teoretizarea istoriei nu poate face abstracție de contextele geografice, social-politice și culturale, cele ce sugerează ori conchid asupra unor înțelesuri particulare. Victor Neumann apreciază că, spre deosebire de ideea de *ruptură* între epoci istorice diferite (*Zeitschichten*), formulată de Reinhart Koselleck pentru lumea germană din epoca tranziției spre modernitate, societatea românească sugerează *continuități*, structuri de tip *longue durée*, pe care Fernand Braudel le descrisese în cazul regiunilor mediteraneene.

Armin Heinen, coeditor și coautor al volumului de față, urmărește evoluția istoriografiei românești în paralel cu apariția și rafinarea studiilor de istorie conceptuală din Occident în anii postbelici. El apreciază că interogațiile metodologice actuale ale istoriografiei românești – *Cum trebuie scrisă istoria? Care sunt realitățile și ce funcție trebuie să dobândească istoria pentru prezent?* – corespund, cu câteva excepții, preocupărilor asemănătoare ale istoriografiei germane din anii 1960. Apărută ca o reacție față de *istorismul* promovat de istorici precum Friedrich Meinecke, istoria conceptuală urmărește „evidențierea structurilor și proceselor îndatorate culturii, înțelegerii circumstanțelor și rolului limbii, al conceptelor și al discursurilor în procesul istoric” (p. 29). Armin Heinen subliniază necesitatea dimensiunii reflexive a științei istorice, la care s-a referit în numeroase ocazii și Reinhart Koselleck, apreciind că „istoriografia nu reflectă doar trecutul, ci se controlează și pe sine în reflectarea aceluia trecut...” (p. 36). Armin Heinen formulează cinci *cerințe normative* care pot și ar trebui extinse în cercetarea istoriografică românească: 1. necesitatea raportării la nivelul internațional al cercetării pe care „îl discută și îl adoptă în detaliu”; 2. interdisciplinaritatea metodologiei; 3. renunțarea la ideea de *istorie națională* prin redescoperirea diversității regionale, cultural-lingvistice și sociale; 4. abordarea inter- și transdisciplinară care să reunească specialiști din domenii diferite; 5. renunțarea la provincialism în favoarea unei perspective europene (pp. 36-38).

Alexandre Escudier prezintă principalele teze și ipoteze ale teoriei istoriei formulate de Reinhart Koselleck, urmărește direcțiile de evoluție ale acesteia și formulează mai multe puncte de vedere privitoare la istoria României în perioada 1780-1939. Autorul observă „specificitatea geopolitică a

destinului național românesc”, eterogenitatea demografică, geografică, religioasă și culturală a țării. Alexandre Escudier susține că formarea națiunii române nu a fost rezultatul unei rupturi, respectiv al unei confruntări *revoluție vs Ancien Regime*, ci este consecința unor „dinamici eterogene interconectate” de care ține seama istoria conceptuală (p.60).

Controversat, conceptul de *patriotism* reflectă „legătura emoțională cu propriul stat și/sau națiune și se deosebește de naționalism” (p. 77). Klaus Bochmann urmărește diacronia conceptului în cultura română de la scrierile poetilor Văcărescu (finele secolului al XVIII-lea) și până la ultimul discurs al lui Nicolae Ceaușescu din 22 decembrie 1989, conchizând că societatea românească nu a reușit să elaboreze și să propage un concept de *patriotism* în sens de *Verfassungspatriotismus* (patriotism constituțional). Evoluția în amintitul sens a fost cauzată de apropierea semantică dintre conceptele de *patriotism* și *naționalism*, de excluziunea grupurilor cultural-lingvistice minoritare din corpul cetățenilor statului. *Liberalismul* din perioada 1821-1866 a fost studiat de Keith Hitchins, care observă că în gândirea politică românească acest concept reflectă asocierea realităților și aspirațiilor social-politice cu experiențele occidentale, în special cu acelea franceze.

Wim van Meurs urmărește sensurile conceptului de *democrație* din secolul al XIX-lea până la jumătatea secolului al XX-lea. Aflăm, spre exemplu, că la Nicolae Iorga *democrația* „nu constituia un ideal” (p. 137), în vreme ce la P.P. Panaitescu reprezenta „... un mijloc pentru atingerea scopului național” (p. 137). Analiza frecvenței conceptului de *democrație* în limbajele social-politice arată slaba reprezentare a acestuia. După 1989, excesiva lui folosire a fost însoțită de absența dezbaterilor critice privitoare la semnificațiile conceptului. Angela Haare analizează încărcătura conceptului de *progres*, demonstrând de ce în gândirea economică românească de la jumătatea secolului al XX-lea înapoierea economică a fost socotită un pericol pentru independența statală. *Progres* fusese un *concept al planificării* (p. 155), cu sensuri politico-programatice mixând teoriile economice cu ideologia naționalistă.

Dietmar Müller semnalează numărul redus al lucrărilor consacrate conceptului de *proprietate* și arată că în administrațiile românești nu a existat o *cultură a proprietății*. Marea majoritate a populației nu avusese pământ până la 1918, iar după aceea dreptul de proprietate funciară a fost îngăduit „după tipare național-colectiviste și dirijiste” (p. 215). Edda Binder Iijima urmărește gândirea constituțională românească în secolul al XIX-lea, subliniind că aceasta a evoluat sub presiunea legilor impuse din exterior, așa cum, de exemplu, a fost cazul Regulamentelor Organice, al Constituției din 1866 și al aceleia din 1923. Vocabularul politic românesc din secolele al XIX-lea și al XX-lea conține adesea trimiteri la numeroase tipuri de tranziții. Mirela-Luminița Murgescu și Bogdan Murgescu discută conceptul cu acest nume, problematizând emanciparea socială românească, respectiv adoptarea modelelor culturale occidentale. Potrivit autorilor, *tranziția* în accepțiunea românească desemna mai mult o *perioadă* decât un *proces*. Atenția față de acest concept a vizat momentul „ieșirii din tranziție” (p. 448) și mai puțin transformările pe care un asemenea proces le-ar presupune.

Noțiunea de *Europa*, susține Hans-Christian Maner, era ceva mai frecvent întâlnită în limbajele românești pe măsură ce „conștiința trecutului și speranțele pentru viitor au devenit centrale în mentalul colectiv” (p. 225). De pildă, în timp ce la cronicarii Ion Neculce și Miron Costin noțiunea de *Europa* desemna un spațiu al *întregii creștinătăți*, la promotorii modernității noțiunea dobândise echivalentul conceptului de *civilizație*. Accepțiunile noi au devenit vizibile în perioada interbelică, una marcată de disputa dintre *tradiționalism* și *modernitate*. O dicotomie similară a revenit în prim-plan în deceniile național-comunismului, în anii 1970-1980. Observația este susținută și de Armin Heinen, potrivit căruia *protocronismul* a reluat conceptualizarea ideii de *Europa* în cheie *junimistă*, *sămănătoristă* și *naționalistă*. Aceluiași istoric i se datorează și analiza conceptului de *politică*, precum și câmpului semantic al acestuia – *om de stat*, *om politic*, *politician*. Armin Heinen identifică sensuri ale conceptului ce s-au perpetuat în cultura română de-a lungul secolului al XX-lea. În accepțiunea sa, perspectiva negativă asupra *politicii* ar fi fost rezultatul asocierii ei cu *națiunea* și mai puțin cu ideea de legitimare și limitare a puterii.

Ideea de *specific național* în cultura română este tema căreia îi acordă interes istoricul de artă Ruxandra Demetrescu. Cercetarea urmărește decodarea semnificațiilor ideii de *stil național* în

istoriografia artistică din România interbelică. Cât privește problematizarea *caracterului național*, Balázs Trencsényi prezintă rolul acestuia în câteva dintre cele mai cunoscute texte ale autorilor români din secolele al XIX-lea și al XX-lea. Sub influența studiilor de caracterologie și a darwinismului social, elitele intelectuale din familia unui A.D. Xenopol și N. Iorga, precum și acelea provenind dintre discipolii lui Nae Ionescu argumentau în favoarea unei ontologii naționale organiciste ce îmbina tradiționalismul, ortodoxismul și naționalismul cu antropometria, etnopsihologia, biologia rasială, psihotehnica etc. (p. 355-356).

Două studii semnate de Victor Neumann abordează conceptele de *popor și națiune*, respectiv de *totalitarism*. Analizând sensurile lor, autorul dezvăluie specificități și diferențe existente între noțiunile și conceptele din limbile occidentale și acelea din limba română, respectiv din acelea ale Europei central-sud-estice. Observațiile se bazează pe cercetări de istoria culturii regionale românești, contribuind la identificarea particularităților structurii de gândire. Istoricul identifică izvoarele ce au stat la baza formării identității etnonaționale, interferența ideilor cultural-politice orientale și occidentale și rezultatul acesteia. Una dintre concluzii arată că în cultura română sensul conceptului de *națiune* se suprapune acelora de *popor* și *neam*, identitatea politică rezultând din specificități de limbă și istorie, religie și origini ancestrale. Alături de trăsăturile moștenite din Orient, identitatea românească trimite mai ales la o „*Kulturation* inspirată de romanticul *Volk*, și nu la o gândire politică structurată pe valorile juridice propuse de conceptele de *people* sau *people*” (p. 389). Cât privește conceptul de *totalitarism*, Victor Neumann consideră că există o *continuitate submersă* între fascism și comunism, „cu rădăcini în gândirea de tip premodern a elitelor și a masei” (p. 411-412), exclusivismul fiind caracteristic celor două regimuri cu același nume. Ceea ce este o realitate posibil de deslușit de îndată ce vedem lucrurile prin prisma relației dintre majoritate și minoritățile etnoculturale.

Pentru cei interesați de științele sociale și de istoria conceptuală în special, volumul *Key-Concepts of Romanian History. Alternative Approaches to Socio-Political Languages (Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice)*, editat de Victor Neumann și Armin Heinen, este o lectură de primă importanță. Cartea impresionează prin densitatea informațiilor, nivelul înalt de analiză și teoretizare, nu în ultimul rând prin participarea unor cercetători de prim rang din țară și din lume. Ea este cu atât mai merituosă cu cât editorii au structurat și stilizat fiecare contribuție, au armonizat tematic și metodologic studiile, au gândit și propus o abordare rațională și logică a istoriei moderne României, au probat cu multiple argumente rostul istoriei intelectuale, al istoriei ideilor și mai ales al conceptelor ce conferă un înțeles trecutului și prezentului. *Key Concepts of Romanian History* corespunde întru totul obiectivelor editorilor, aspirației *rescrierii istoriei* românești dintr-o perspectivă alternativă, critică și științifică. Cartea poate fi socotită un model de lexicon al conceptelor social-politice fundamentale românești. Coordonat și editat de doi istorici eminenți, Victor Neumann și Armin Heinen, *Key-Concepts of Romanian History. Alternative Approaches to Socio-Political Languages* este o apariție de mare însemnătate pentru istoriografia română și, prin varianta în limba engleză, pentru istoriografia europeană deopotrivă.

Cristian Roiban

Grigore PLOEȘTEANU, *Sentimentul istoriei*, Studii, articole, note, interviuri. Ediție îngrijită de Mariana Ploșteanu, Prefață de Valentin Marica, Editura Veritas, Târgu-Mureș, 2011, 591 p.

După ultimele apariții editoriale conținând lucrările istoricului Grigore Ploșteanu (1943-2006), îngrijite de Mariana Ploșteanu, în număr de patru, iată că văduva lui mai depune un efort – deloc neglijabil – și aduce în lumina discuțiilor și în circuitul științific un mănunchi de contribuții istorice, intitulate *Sentimentul istoriei*, în aceeași editură care le-a publicat și pe celelalte.

Deci o nouă lucrare a regretatului istoric dr. Grigore Ploșteanu apare sub îngrijirea văduvei sale, Mariana Ploșteanu, care nu drămuiește efortul pentru a edita cât mai multe din manuscrisele rămase nepublicate sau din lucrările publicate. Era și îndemnul istoricului acad. Al. Zub apărut în „Convorbiri

literare” imediat după dispariția istoricului.¹ *Semnificativ mi s-a părut, mai cu seamă, cel despre „Receptarea operei și personalității lui Dimitrie Cantemir în Europa”² ca și cel despre „Ecoul revoluției române de la 1848 în Europa Centrală”, teme la care ostenise îndelung și trudnic până la sleirea puterilor sale...*³

De altfel nu a fost nicio surpriză fiindcă bunele păreri au ieșit la iveală încă cu prilejul diferitelor necroloage care au apărut, ale acad. Camil Mureșan,⁴ prof. univ. dr. Vasile Dobrescu,⁵ protopopul N. Șincan,⁶ dr. Gheorghe Iancu,⁷ pentru România, dr. Maria Berényi pentru Ungaria⁸ și pr. Gh. Naghi pentru America.⁹

Numele istoricului Grigore Ploșteanu nu este necunoscut publicului românesc iubitor de istorie din America. Prezentarea activității lui istorice a început încă din 1996 când i-au fost prezentate două cărți¹⁰, apoi *Receptarea operei și a personalității lui Dimitrie Cantemir în Europa*, editată de Mariana Ploșteanu, amintită mai sus,¹¹ *Pavel Vaisici. Viața și opera*, ediție de Mariana Ploșteanu, Editura Veritas, Târgu-Mureș, 2008, 337 p.¹², *Românii în conștiința Europei*, III¹³; *Contribuții la cunoașterea vieții culturale și politice a românilor din ținuturile mureșene. Studii și portrete*¹⁴ și volumul în discuție. Nu putem ignora și prezentarea făcută istoricului în „Asymatria” din Paris de scriitorul Dan Culcer.

Cartea de față, a cincea din șirul celor postume editate de Mariana Ploșteanu, cuprinde *studii, articole, note și interviuri* ale istoricului Grigore Ploșteanu. Să le vedem pe fiecare. Cert este că cele mai temeinice lucrări sunt *Studiile*. În număr de 20, autorul lor face o privire de ansamblu corifeului

¹ Alexandru Zub, *Grigore Ploșteanu – în memoriam*, „Convorbiri literare” (Iași), 2007, anul CXL, ianuarie, nr. 1(133), p. 36. Mulțumesc istoricului dr. Gh. I. Florescu pentru informație.

² Grigore Ploșteanu, *Receptarea operei și a personalității lui Dimitrie Cantemir în Europa*, ediție de Mariana Ploșteanu, Târgu Mureș, Edit. Veritas, 2007, 278 p;

³ Acad. Alexandru Zub, *In memoriam Grigore Ploșteanu*, „Academica”, 2007, nr. 58-59, ianuarie-februarie, p. 71.

⁴ Acad. Camil Mureșanu, „*Prea scurt răgaz răstimpul vieții are ...*”, „Cuvântul liber” (Tg. Mureș), 2007, XIX, nr. 28, 12 februarie, p. 2.

⁵ Vasile Dobrescu, *In memoriam. Grigore Ploșteanu – istoricul și omul* (I) (13 ianuarie 1943-28 decembrie 2006), „Cuvântul liber” (Tg. Mureș), 2007, XIX, nr. 250, 15 ianuarie, p. 5.

⁶ Prot. Nicolae Gheorgheșincan, *Grigore Ploșteanu istoricul și omul* (13 ianuarie 1943 – 28 decembrie 2006)II, „Cuvântul liber” (Târgu Mureș), 2007, XIX, nr. 255, 22 ianuarie, p. 5.

⁷ Dr. Gheorghe Iancu, *Grigore Ploșteanu (1943-2006)*, „Cuvântul liber” (Târgu Mureș), 2007, XIX, nr. 253, 28 decembrie, p. 3; Dr. Gheorghe Iancu, *Grigore Ploșteanu (1943-2006)*, „Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca”, 2007, XLVI, p. 550-551.

⁸ Dr. Maria Berényi, *Grigore Ploșteanu, curriculum vitae*, Anuarul „Lumina 2006”, (Revista socială, culturală și științifică a românilor din Ungaria, Fondată de David Voniga, în 1894, Giulia, Red. Elena Munteanu Csobai,) p. 34-39.

⁹ Pr. Gh. Naghi, *Istoricul Grigore Ploșteanu (1943-2006) –încercare minibiobibliografică*, „Meridianul Românesc” (Anaheim), 2007, XXXIV, vol. XI, nr. 526, 8 septembrie, p. 16; „Origini” (Atlanta), 2007, vol. XI, nr. 11-12 (125-126), p. 35-39.

¹⁰ Grigore Ploșteanu, *Românii în conștiința Europei*, Târgu-Mureș, 1994, 319 p. și Grigore Ploșteanu, *Interferențe istorice și culturale româno-europene*, Târgu-Mureș, 1996, 132 p., ambele apărute în „Buletinul CRC” (Hayward), 1996, XIX, Nr. 3, p. 68-72.

¹¹ „Meridianul Românesc” (Anaheim), 2008, XXXV, vol. 12, nr. 562, 24 mai, p. 16.

¹² Cartea a fost lansată în prezența Înalt Prea Sfințitului NICOLAE al Banatului, la Timișoara, în 25 mai 2009 de un șir de istorici precum prof. univ. dr. Victor Neumann, prof. univ. dr. Miodrag Milin, pr. Gh. Naghi, pr. dr. Ionel Popescu, vicarul Mitropoliei Banatului, pr. Silviu Negruțiu din Târgu-Mureș în prezența unui public select printre care putem aminti pe pr. prof. univ. dr. Vasile V. Muntean, pr. dr. Pavel Vesa, dr. Nicoleta Toma și familia prin Mariana Ploșteanu, dr. Ioana Ploșteanu și mulți alții.

¹³ Grigore Ploșteanu, *Românii în conștiința Europei*, Studii și articole, III, Ediție de Mariana Ploșteanu, Târgu-Mureș, Edit. Veritas, 2010, 528 p; Prezentată în „Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca”, 2011, L, p. 407-410.

¹⁴ Grigore Ploșteanu, *Contribuții la cunoașterea vieții culturale și politice a românilor din ținuturile mureșene. Studii și portrete*, Ediție de Mariana Ploșteanu, Târgu-Mureș, Edit. Veritas, 2010, 698 p. Prezentată în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca*, 2011, L, p. 410-411.

Școlii Ardelene, Gheorghe Șincai, sub titlul *Aspecte ale receptării personalității și a operei lui Gheorghe Șincai (până la 1918)*. Unde descrie în amănunt – bazat pe izvoare de arhivă – în primul rând viața și opera lui Gheorghe Șincai (1754-1816), adăugând activitatea de mare personalitate a Școlii Ardelene, de adept al iosefinismului pe planul învățământului, autor și traducător de manuale, impunându-se însă mai ales ca istoric prin lucrarea *Hronicul românilor și a mai multor neamuri*, apreciată de lumea intelectuală românească plecând de la cei mai vechi ca Samuil Micu, Petru Maior, Nicolae Stoica de Hațeg, Gheorghe Lazăr, Al. Papiu Ilarian –, iar cel care o studiază după manuscrisul aflat în posesia episcopului Samuil Vulcan, este cunoștința noastră mai veche, pe atunci, teologul Minail Nagy din Sătmăr, viitor canonic la Lugoj – până la cei mai noi, precum Ioan Heliade Rădulescu, Nicolae Bălcescu, M. Kogălniceanu, Al. Odobescu și mulți, mulți alții. După această incursiune istoriografică, prin cercetări migăloase autorul a găsit un bogat material despre români în *Magazin für Literatur des Auslandes* din Berlin. Revista apărută în 1832 (și cercetată de autor până la 1850) a oferit cititorilor săi cunoașterea tuturor aparițiilor și curentelor însemnate ale tuturor literaturilor. Astfel sunt găsite aici apariții ale lui M. Kogălniceanu, prezentarea elogioasă a revistei bilingve de la Iași, „Spicuitorul” moldo-român, scos de Gh Asachi în 1841, prezintă elogios poezia moldavă (*Moldauische Poesie*) din 1841 a lui M. A. Corradini, iar anul următor *Wallachische Poesie*. Tot acolo este prezentată activitatea tipografică a lui Fr. Walbaum, se anunță apariția poeziilor lui C. A. Rosetti, fapt pentru care G. Barițiu scria satisfăcut la 1844 în „Foaie pentru minte, inimă și literatură” că nu o să rămânem total necunoscuți Europei, după aceste apariții. În alt loc este prezentat A. G. Goleșcu, apoi într-un articol, *Die neueste Literatur Siebenbürgens* din 1850, erau apreciați la superlativ A. T. Laurian, Nicolae Bălășescu și Timotei Cipariu. Tot după izvoare germane, și anume în colecția profesorului Friedrich Thiersch, autorul a aflat corespondența românului Theodor Diamant, cel care avea să adopte și să răspândească în rândul românilor ideile socialismului utopic după ce a fost la München între anii 1828-1830 și-a legat numele de întemeierea falansterului de la Scăieni.

Studiul următor este dedicat activităților românești anterioare anului 1848 prin capitoul *Lectori români la Târgu-Mureș înainte de 1848*, în care autorul se oprește la evidențierea celor doritori de știință și cultură prin frecventarea bibliotecii Teleki, la prenumerarea tipăriturilor românești de la începutul secolului al XIX-lea, a periodicelor culturale și politice, la constituirea *Societății de lectură a canceliștilor* târg-mureșeni. Cercetând cataloagele de cititori ale bibliotecii Teleki din această perioadă, autorul a aflat un mare număr de români, elevi, canceliști, preoți. Dintre aceștia sunt menționați Ioan Rațiu, seminaristii Dunca Efraim și Drăgan Cornel, canceliștii Moga Ioan, Dunca Ioan, Dunca Dumitru, Boer Ioan, Bătrâneau A., Ioanovici D., Iacob Bologa și mulți alții. Mai mult, autorul precizează titlurile cărților lecturate de aceștia. Alții erau interesați de prenumerarea tipăriturilor, printre care și ale unor autori români precum Pavel Vasici, Damaschin Bojincă. Autorul nu uită nici presa care prin „Biblioteca românească”, „Gazeta de Transilvania” și „Foaie pentru minte, inimă și literatură” (întemeiată în 1838) sau *Aurora – Diorile (Zorile)*, revistă manuscris din Cluj, au contribuit la educarea intelectualilor români ne spune Nicolae Popea. Urmează două capitole dedicate mai vechii preocupări a autorului, Pavel Vasici căruia i-a dedicat și o teză de doctorat, monografie care a apărut postum în 2008 tot datorată hariciei sale văduve, Mariana Ploșteanu. Aici autorul prezintă autobiografia lui Pavel Vasici aflată în manuscris la *Magyar Országos Levéltár*, oferind și traducerea ei din limba germană alături de recomandarea medicului Pavel Vasici pentru postul de consilier școlar de către episcopul Andrei Șaguna. Iar în celălalt capitol se aduc noi contribuții documentare din Arhiva Academiei Române despre alegerea sa ca membru corespondent al Societății Academice Române în 1871 iar din 1879 ca membru activ. Contribuții documentare aduce și despre Ioan Mărgineanu, personalitate pașoptistă de pe meleagurile mureșene, Petru Cermena, Simeon Manguica, Titu Maiorescu, A. D. Xenopol, Vasile Lucaci, Octavian C. Tâslăuanu, iar dintre străini ni-l prezintă pe Arnold Ruge, un mare susținător al Unirii Principatelor. Iar între evenimentele care i-au captat atenția s-au numărat *Transilvania și Războiul de independență și Memorialul din 1882*.

Articolele sale ocupă un loc important în activitatea lui Grigore Ploșteanu, și ele cu diferite contribuții documentare, în majoritate, inedite dedicate lui Horea – pe care-l tratează ca simbol revoluționar, lui Gheorghe Lazăr, Nicolae Bălcescu, Al. Papiu Ilarian, Dimitrie Onciul, Ioan Mihályi și Onisifor Ghibu.

Notele sale – un alt capitol al cărții – se referă, cu nenumărate accente critice, la contribuțiile unor istorici care au fost reținuți cu multă admirație de memoria colectivă ca Ștefan Pascu cu *Voievodatul Transilvaniei*; Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu cu *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*; Ștefan Meteș cu *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX*; Ariadna Camariano-Cioran cu *Academiile domnești din Bucureștiși Iași*; Valeriu Braniște cu *Amintiri din închisoare*; Avram Iancu, *Documente și bibliografie*; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II; Gh. Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918-1920)*; *Österreichische Akten zur Geschichte des Kriemkriegs*, vol. III, editat de prof. Winfried Baumgart și Iacob Mârza, *Școală și națiune*.

Gândirea și metodele de cercetare ale unor istorici de suflet care din păcate astăzi nu mai sunt și lumea prin care au trecut, le găsim în *interviurile* luate de istoricul Grigore Ploșteanu, prin intermediul revistei „Vatra”, într-un moment de liniște: *Constantin C. Giurescu, Ștefan Pascu, Vasile Netea, Virgil Cândea, Florin Constantiniu și Paul Cernovodeanu*, alături de cei mai „tineri”, *Al. Zub, Dan Berindei, Gheorghe Buzatu și Paul E. Michelson*. Sunt mărturii peste timp despre cei aleși din domeniul istoriei și despre rezultatul muncii lor excepționale, care va fi un exemplu pentru generațiile care vin. O listă selectivă a lucrărilor publicate de istoricul Grigore Ploșteanu, adusă la zi, completate cu cele postume, alături de un necesar indice și o sensibilă notă a editorului încheie acest atât de necesar volum care îmbogățește literatura de specialitate a istoriografiei românești. Nu putem să nu fim de acord și noi cu istoricul și îngrijitoarea ediției, devotata văduvă Mariana Ploștenu, că *cinstirea înaintașilor este un tribut pe care generație de generație sentimentul istoriei ne obligă să-l datorăm premergătorilor*.

Pr. Gh. Naghi

Zoltan GYÖRKE, Prefectura județului Cluj (1923-1938), Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013, 257 p.

Într-un moment în care, la nivel politic se discută aprins despre regionalizarea teritorial-administrativă a României, guvernatori și poli de dezvoltare, volumul dlui Zoltan Györke, fost înalt funcționar al județului Cluj, despre transformările și provocările cu care s-a confruntat instituția Prefecturii Clujului, imediat după Marea Unire și până în ajunul celui de-Al Doilea Război Mondial, vine să așeze între niște coordonate exacte o formă de organizare civilizațională, al cărei viitor este incert: se prea poate ca prefecturile să dispară odată cu regionalizarea, așa cum ar putea să supraviețuiască în variante, îmbunătățite în funcție de noile cerințe ale societății europene din zilele noastre.

În orice caz, discuția despre rolul lor în uniformizarea și „românizarea” României de după 1918, este salutară și uneori revelatorie mai ales că autorul reușește să lege cu fire nevăzute trecutul de prezent (în ceea ce privește „păcatele” corupției și clientelismului din sistemul de stat), iar „condimentele” din zona umană, aplicate peste o instituție pe care o asociem cu iadul birocratic, fac din lectura cărții de față un manual de „știați că...”-uri despre Cluj.

Prefectura județului Cluj (1923-1938) a apărut în 2013 la Editura Mega și e o antologie comentată de documente din arhiva instituției clujene. Din cele patru părți în care este structurată, sunt cu deosebire interesante câteva subcapitole sau pasaje care tratează instalarea administrației românești în Transilvania în 1918 (p.48), acuzațiile de mită și foloase necuvenite la adresa funcționarilor publici publicate în presa vremii (p.77, 79, 89), relațiile neprincipiale cu ziarisții care „aduceau reale servicii de propagandă Prefecturii” (p. 114), „imparțialitatea politică” a prefecților și regiile complicate din spatele evenimentelor electorale (p.116), precum și informațiile despre ce însemna demnitatea prefecturală în epocă (p.150).

Primii prefecți instalați la Cluj după Unire au avut rolul de a epura instituția de funcționarea maghiară și de a o înlocui cu români. O misiune imposibilă, după cum reiese din mai multe documente citate în volumul de față, întrucât specialiștii vorbitori ai noii limbi oficiale, româna, erau extrem de puțini și, în plus, cei „importați” din Regat nu înțelegeau procedurile indigene, deseori traduse deficitar, cu calchieri din limba maghiară. 1918-1925 (când e publicată o lege pentru unificare administrativă) este

o perioadă extrem de tulbură și volatilă/nesigură din punctul de vedere al coerenței vieții cetățenilor din Cluj a cărei desfășurare depindea în mare măsură de decizia politică și administrativă. Ani de-a rândul prefectii desemnați ai județului s-au chinuit să imprime un sentiment național (românesc) printre funcționarii de etnie maghiară, dar încercările lor sunt formale și în mare parte eșecuri.

Spre exemplu, Zoltan Györke insistă asupra unor tentative succesive de „românizare” a maghiarilor din administrația locală: >„(...) noul prefect Simion Tămaș (...) cere funcționarilor județului și primăriei să depună un jurământ de fidelitate față de Regele Ferdinand și Consiliul Dirigent. Cererea a fost refuzată de funcționarii primăriei, aceștia alegând să-și părăsească oficiile <până la cel din urmă servitor>. Posturile eliberate au fost imediat ocupate de funcționari români. Personalul fiind în totalitate absorbit de administrația orașului, prefectul județului a fost nevoit să renunțe la condiția jurământului și să accepte doar o declarație scrisă din partea funcționarilor prefecturii, de recunoaștere a Consiliului Dirigent și de supunere ordinelor prefectului” (p. 53).

Într-un alt loc, autorul face dovada ipocriziei birocratice, arătând că, deși funcționarii publici de etnie maghiară erau periodic testați cu privire la cunoștințele de limba română, iar progresele lor erau cvasiinexistente, nu erau decât rareori îndepărtați din funcțiile deținute. De altfel, angajările și concedierile din Prefectură erau dictate (și atunci) de relații clientelare, și nu de proiectul „național” asupra căruia prefectii erau chemați să vegheze. „(...) procesul (de examinare, n.m) continuă în perioada 1925-1928, chiar și în anul 1930 organizându-se astfel de examene. Se va constata că funcționari care nu au promovat examenul au fost menținuți în funcții (...)” (p. 100).

Cu implicații ironic-amare, din nou cu ecouri în scandalurile politicianiste din zilele noastre, este următorul episod al „plăcuțelor” în limba maghiară: „(...) în 5 mai 1923, prefectul delegat Alexandru Ștefănescu, în urma unor inspecții făcute în județ, constata că la intrarea în unele comune tablele indicatoare cu denumirea localității sunt scrise în limba maghiară și sunt vopsite în <culorile unguerești>. În consecință, îi scrie subprefectului următoarele: <Cum aceasta face o impresie neplăcută oricărui bun român, iar datoria noastră este de a români tot ce se găsește în țară vă rugăm printr-un ordin circular să dispuneți ca toate tăblile de acest fel să fie vopsite în culorile naționale, iar inscripțiile în limba română>” (p.161-162). Păstrând în minte emoția patriotică a acelor vremuri (incidentul se întâmpla abia la 5 ani după Unirea Transilvaniei cu România), e imposibil să ignorăm traseul recurent al problematicei româno-maghiare, mai ales că întreaga poveste se dezumflă caragialesc: unul dintre însărcinații județului în a rezolva situația „plăcuțelor” comandă noile table indicatoare în limba română însă firme austriece, dar după ce încasează contravaloarea acestora de la stat, „uită” să mai depună banii în contul firmei austriece. Banii au dispărut, iar prestatorii de servicii austriece vor notifica Prefectura clujeană că poate considera munca făcută gratuit drept un ... cadou de Crăciun.

Trecând peste titlul riguros și scriitura uneori funcționărească, volumul dedicat istoriei interbelice a Prefecturii clujene are nenumărate surprize în paginile sale. De la mașinile Styr și Mercedes Benz pe care le conduceau prefectii sau meniul cu jambon și bere Ursus” de Ziua Regelui 1930 din foaierul Teatrului Național (p. 154) la trenurile închiriate pentru a transporta public la reuniunile politice ținute în județ de mai marii dregători de la București sau la eroarea de execuție a unor legionari acuzați că l-ar fi asasinat pe Armand Călinescu (p. 214), Zoltan Györke ne oferă o cronică rece a unor evenimente care au marcat cotidianul perioadei de referință.

Considerăm utilă o citire contemporană și comparativă a informației selectate de autor cu propria noastră experiență instituțională, ca cetățeni beneficiari ai politicilor publice. „Un prefect ideal trebuie să facă administrație, nu politică”, ar fi spus în 1923 ministrul de Interne Traian Moșoiu în cadrul unei ceremonii de investitură, iar în balanța acestei afirmații principiale (respectate pe hârtie) stă întreaga activitate a prefectilor și prefecturilor românești, analizată în volumul de față și focusată pe județul Cluj. „Prima îndatorire de conștiință a unui bun prefect era <satisfacerea partizanilor politici, a rudelor, amicilor și favoriților săi personali> (p. 155), tranșează problema un exeget în drept. Este ceva impur și nerealist în a clama echidistanță și imparțialitate din partea unui personaj propulsat într-o funcție publică de un partid politic, în baza loialității și care este dator, statutar, să promoveze interesele familiei politice care l-a susținut. De aici trebuie pornit în analiza performanțelor instituționale ale prefecturilor și în zilele noastre.

Bianca Felseghi

CSUCSUJA István. *Sokarcú örökség. Tanulmányok, laudációk, gyászbeszéddek* (Multipla moștenire. Studii, laudațiuni, discursuri funerare), Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2012, 228 p.

Profesorul universitar Csucsuj István este un membru marcant al Facultății de Istorie și Filosofie din cadrul Universității „Babeș-Bolyai.” El este, concomitent, o personalitate cunoscută a vieții publice din România, cu strânse relații și cu mediile universitare din alte țări, îndeosebi în Ungaria și Italia. De-a lungul mai multor decenii de activitate creatoare, preocupările sale s-au axat pe câteva domenii preferate, dintre care vom remarca aici istoria vieții economice în secolele XIX și XX, evoluția gândirii economice, trecutul instituțiilor și personalităților clujene sau rolul bisericii romano-catolice în societatea ardeleană. A publicat mai multe cărți scrise de unul singur sau în colaborare, pe lângă acestea, numeroase articole în reviste științifice sau culegeri de studii. Toate aceste studii sunt temeinic documentate și amănunțit expuse, totuși ele creează impresia că sunt risipite în prea multe locații, neavând un numitor comun. Tocmai de aceea, cuprinderea unor studii de substanță într-un volum unitar relevă cu pregnanță profilul spiritual al istoricului Csucsuj István, așa cum s-a conturat el de-a lungul vieții. O argumentație asemănătoare expune într-o scurtă prefață și cunoscutul istoric Pál-Antal Sándor din Târgu Mureș, care este totodată membru din străinătate al Academiei Maghiare de Științe.

Înlesnind structura conceptuală a volumului, autorul își grupează scrierile pe trei secțiuni, anume studii și articole, laudațiuni rostite cu ocazia înmânării titlului de *doctor honoris causa* pentru personalități prestigioase din România și străinătate și discursuri funerare rostite în memoria unor cadre universitare binecunoscute de la Universitatea „Babeș-Bolyai”. Secțiunea care înglobează studii și articole este cea mai cuprinzătoare și mai relevantă, întrucât reflectă domeniile preferate de cercetare ale autorului, dintre care se remarcă interesul pentru evoluția gândirii economice maghiare din țara noastră. Un studiu comprehensiv, exprimând un mod de gândire pătrunzător, chiar astfel se intitulează, respectiv *Dezvoltarea științelor economice la maghiarii din Transilvania în secolul al XX-lea (A magyar közgazdaság-tudomány fejlődése Erdélyben a XX. században)*. A fost un secol al întorsăturilor dramatice, cu numeroase schimbări teritoriale și de regimuri politice, între care regimul comunist se remarcă printr-o ruptură totală față de tradițiile unanim acceptate. Cu toate acestea, autorul remarcă o anumită continuitate a gândirii economice maghiare, în special în ce privește preocupările tematice. Reiese că un domeniu predilect de cercetare pentru economiștii maghiari a fost cel al vieții agricole și al mișcării cooperatiste, inclusiv concluziile referitoare la efectele reformei agrare interbelice asupra structurii dimensionale a gospodăriilor agricole. Cercetările lui Oberding József György și ale lui Venczel József sunt relevante în această privință, ca și cele ale lui Petrovay Tibor, Nagy Zoltán sau Balázs Ferenc în domeniul gândirii cooperatiste. După cum se știe, imediat după instaurarea regimului comunist, așa-numita „transformare socialistă a agriculturii” a dus la generalizarea forțată a gospodăriilor cooperatiste, iar „realizările agriculturii socialiste” trebuiau în mod obligatoriu supraevaluate. Cu toate acestea, cercetători ca Péter György, Fardek Mátyás sau Vincze Mária au reușit să dezvăluie cu prudență problemele reale grave generate de suprainvestițiile agricole, care au înrăutățit balanța financiară a unităților cooperatiste. Un alt domeniu important de cercetare pentru economiștii maghiari a fost cel al vieții bancare a minorităților naționale din Ardeal. Personalitatea științifică și publică cea mai relevantă în această privință a fost Gyárfás Elemér, inițiatorul Sindicatului Bancar Ardelenesc, care a căutat să frâneze expansiunea marelui capital bancar sprijinit de Partidul Național Liberal, conform programului de acțiune formulat de Vintilă Brătianu. Personalitatea lui Gyárfás Elemér a reprezentat de altfel o preocupare susținută pentru istoricul Csucsuj István, întrucât el a fost unul dintre conducătorii Partidului Maghiar, de mai multe ori senator în Parlamentul României, ulterior devenind și președinte al Comunității Populare Maghiare. Autorul reeditează deci și în acest volum un studiu extrem de amănunțit și bine documentat referitor la concepțiile lui Gyárfás Elemér despre problemele economice ale epocii sale (*Gyárfás Elemér nézetei korának gazdaságáról*). Fiind președintele Comitetului de Științe Economice al Partidului Maghiar, Gyárfás Elemér, pe lângă chestiunile bancare, a fost preocupat și de alte probleme stringente, cum ar fi supraîndatorarea micilor gospodării țărănești din România, cauzele reale ale izbucnirii crizei economice în anul 1929 și rolul cooperației în ameliorarea situației agriculturii. Pe lângă aceasta, Gyárfás Elemér a fost un activist de seamă al Bisericii Romano-Catolice, devenind președintele mirean al Statusului Episcopiei Romano-Catolice de Alba Iulia. După cum se arată într-un alt studiu din volum, în această calitate a jucat un rol

însemnat în tratativele de la Roma din anul 1932 dintre Vatican și guvernul român, care au avut drept rezultat garantarea juridică a proprietăților imobiliare pentru Episcopie. Acest succes diplomatic a consolidat în mare măsură prestigiul lui Gyárfás Elemér în relațiile sale cu episcopul Majláth Gusztáv Károly, cu care a întreținut o corespondență bogată, păstrată la Biblioteca Bathyaneum din Alba Iulia și prelucrată într-un studiu aparte de către Csucsuj István.

Istoricul clujean este și un reputat specialist în istoria economiei forestiere, domeniu în care și-a susținut și teza de doctorat, publicată în anul 1998 sub titlul *Istoria pădurilor din Transilvania. 1848-1914*. În volumul actual revine cu noi amănunte interesante într-un studiu referitor la inițiativele de raționalizare a gospodăriilor silvice din Transilvania în a doua parte a secolului al XIX-lea. Silvicultura deține o pondere însemnată și într-un alt studiu din volum ce sintetizează dezvoltarea economică a sudului Transilvaniei între anii 1867-1918. Istoricul Csucsuj István și-a îndreptat atenția și spre problemele mai recente ale istoriei economice, după ce în istoriografia română s-au declanșat dezbaterile contradictorii referitoare la problematica epocii socialiste. Autorul dă dovadă de o atitudine cumpătată, realistă, cu mult simț de măsură în studiul intitulat *Realizările și eșecurile dezvoltării economice socialiste în România 1948-1989 (A szocialista gazdaságfejlesztés eredményei és kudarcai Romániában 1948-1989)*. Trecând dincolo de datele statistice oficiale, dincolo de contestările ulterioare, el încearcă să determine acele rezultate obținute în socialism care par să fie durabile și care să servească drept bază de pornire și într-o economie de piață, în contextul sistemului continental european și al globalizării.

În ce privește profilul spiritual al istoricului Csucsuj István, sunt relevante și alocuțiunile rostite cu ocazia acordării titlului de *doctor honoris causa* al Universității „Babeș-Bolyai” pentru personalități proeminente ale culturii și vieții eclesiastice. Se știe că în ultimii douăzeci de ani Universitatea și-a deschis larg porțile în fața unor oameni de seamă ai culturii europene, extinzându-și astfel în mare măsură relațiile cu viața universitară continentală și cu mediul bisericesc occidental. O astfel de personalitate este dr. Erdő Péter, rector al Universității Catolice Pázmány Péter de la Budapesta, arhiepiscop cardinal al Ungariei. Având în vedere statutul acestei personalități, la festivitate au participat și demnitari catolici, precum și consulul Ungariei în România, la data de 5 octombrie 2001. Profesorul Csucsuj István a rostit o laudație cu o mare încărcătură spirituală și cu ocazia decernării titlului de *doctor honoris causa* pentru dr. Jakubinyi György Miklós, arhiepiscop de Alba Iulia, în ziua de 28 noiembrie 2001. Atmosfera a fost plină de animație, având în vedere că și de această dată au participat demnitari eclesiastici catolici, precum și consulul Ungariei din România. Temeinica orientare în anturajul științific și clerical catolic a făcut ca profesorul Csucsuj István să-l celebreze și pe cardinalul dr. Joseph Ratzinger, devenit papă sub numele de Benedict al XVI-lea. Cardinalul J. Ratzinger a devenit *doctor honoris causa* al Universității din Cluj-Napoca la data 4 noiembrie 2005, cu care ocazie a fost prezentată și noua ediție a operei lui Antonio Possevino cu privire la activitatea Universității iezuite din Cluj, înființată în anul 1581. La eveniment au participat și trimișii Vaticanului, laolaltă cu demnitarii eclesiastici din România. Evenimentul a stimulat integrarea vieții academice clujene în universul spiritual occidental, mai ales că și laudația a fost centrată pe calitățile filosofice ale operelor cardinalului. Prin alocuțiunile sale, istoricul Csucsuj István a contribuit și la strângerea legăturilor științifice și spirituale cu țara vecină, Ungaria. La 18 noiembrie 2003 a devenit *doctor honoris causa* unul din istoricii maghiari de seamă, dr. Glatz Ferenc, profesor la Universitatea Eötvös Loránd de la Budapesta, unul dintre conducătorii Societății Istorice Internaționale, în mai multe rânduri președinte al Academiei Maghiare de Științe, fondator al revistei „Historia”. În laudație s-a pus un accent deosebit pe contribuția lui Glatz Ferenc la interconectarea vieții științifice din țările Europei Centrale, atunci când în anul 1990 a înființat la Budapesta Institutul European, a cărei activitate se desfășoară mai ales în limba germană.

În ultima secțiune a volumului sunt publicate discursurile funerare rostite de istoricul Csucsuj István în amintirea foștilor săi profesori, Bodor András, Bitay Ilona, Imreh István sau Magyar András. Dincolo de mesajul convențional exprimat cu ocazia ceremoniilor de doliu, sunt relevante în discursuri judecări de valoare bine întemeiate asupra contribuțiilor individuale ale cadrelor didactice clujene la dezvoltarea științei istorice și învățământului universitar din Cluj-Napoca.

Publicând acest volum, istoricul Csucsuj István și-a adus contribuția la promovarea valorilor spirituale perene din România și Europa, la conservarea fondului ideatic umanist în spirit european.

Ludovic Báthory

Volker WOLLMANN, *Patrimoniu preindustrial și industrial în România*, vol. II, 2011, 390 p; vol. III, 2012, 436 p., Sibiu-Hermannstadt, Editura Honterus Verlag

Pe parcursul acestor două noi volume, cercetătorul Volker Wollmann dă dovadă de o îndurață uimitoare în a-și urmări obiectivele urmărite timp de mai multe decenii pentru a înfățișa publicului larg vestigiile cele mai reprezentative ale activității industriale din România ultimelor secole. Este o preocupare de o complexitate deosebită, dacă avem în vedere numeroasele ramuri de activitate ce s-au împământat în țara noastră, întrucât numai în aceste două volume sunt prezentate 16 domenii, fiecare dintre ele fiind împărțit în mai multe subdiviziuni. Autorul are deci nevoie de un sistem de gândire bine organizat și de multă precizie pentru a evalua reala semnificație istorică a diferitelor obiective de patrimoniu preindustrial sau industrial și a le așeza în configurația reală a anumitor etape economice de dezvoltare. El aplică deci o concepție evolutivă, prin urmare nu este vorba de un simplu inventar ilustrat în imagini al obiectivelor de patrimoniu, căci face o secțiune în timp, pornind de la cele mai vechi vestigii și ajungând până în zilele noastre. Tot astfel, secvența temporală se suprapune pe dimensiunea spațială, investigatorul identificând zonele geografice în care anumite tipuri de activitate economică dețin o pondere mai importantă. Un al treilea factor luat în considerație este cel al productivității muncii și al eficienței economice, prin urmare contribuția instalațiilor la desfășurarea optimă a procesului de producție, la ușurarea efortului uman. În sfârșit, se are în vedere aportul unităților economice la satisfacerea necesităților de aprovizionare a populației sau a instituțiilor de stat, deci funcționalitatea reală în împrejurările istorice date. Deși aceste coordonate sunt poziționate la nivelul unor zone istorico-geografice sau provincii, autorul nu se mărginește la aprecieri cu caracter local, ci interconectează performanțele unităților de producție prezentate, atât cu tradițiile locale și cu inventivitatea nativă, cât și cu influențele venite din afară, în special din zonele mai dezvoltate ale continentului european.

Aceste puncte de plecare sunt expuse și de autor, căci ambele volume includ câte o *introducere* care își propune să analizeze stadiul actual de conservare a diferitelor monumente industriale. După cum reiese, se constată o accelerare a procesului de degradare a numeroase utilaje, după ce procesul de producție a încetat. Autoritățile administrative sau culturale locale dovedesc multă neglijență, la fel și Ministerul Culturii, care nu dispune de fondurile necesare pentru conservare sau restaurare. Deși în anul 2010 a fost adoptată o nouă lege asupra patrimoniului cultural, aceasta nu conține îmbunătățiri semnificative, nici în ce privește sancțiunile referitoare la neglijarea clădirilor de patrimoniu, nici în ce privește obligația de a le restaura și conserva, așa cum au fost ele precizate în legea precedentă din anul 2004. În această situație, iubitorii de patrimoniu se descurcă cum pot, unii dintre ei atrăgând diferite fonduri din alte țări europene. Un astfel de demers, care se desfășoară cu rezultate bune, se derulează la castelul de la Bonțida (jud. Cluj) al familiei Bánffy. Castelul adăpostește și o moară din secolul XVIII, iar întregul complex se află în curs de restaurare. Demersul finanțat prin proiectul european Phare a debutat prin acordul semnat între Ministerul Culturii din România, Institute of Historic Building Conservation din Marea Britanie și Oficiul pentru Protecția Patrimoniului Cultural din Ungaria, beneficiind și de patronajul prințului moștenitor al Marii Britanii, Charles de Wales. Ministerul Culturii a subvenționat în colaborare cu Norvegia și proiectul ambițios finalizat de Muzeul Satului Maramureșean din Sighetu Marmăției pentru achiziționarea și restaurarea morii din Ieud, menționată în documente în anul 1639. Alți proprietari de mori s-au descurcat însă cu mijloace proprii, cum ar fi cel din Valea Seacă (jud. Covasna), care a repus în funcțiune o moară din anul 1910 pe care o prezintă turiștilor.

Aceste amănunte interesante sunt expuse în cel de al doilea volum, dar autorul revine în mod insistent asupra prezentării monumentelor din industria morăritului în volumul următor. Într-adevăr, circa jumătate din cuprinsul volumului al treilea este rezervată expunerii acestei teme sub titlul *Bunuri de patrimoniu preindustrial și industrial în sectorul prelucrării cerealelor – morile*. Este lesne de explicat această pondere generoasă, având în vedere importanța majoră a producției și prelucrării cerealelor în producția alimentelor pe teritoriile românești în întreaga istorie economică a României. Capitolul excelează printr-o tipologie extrem de precisă a instalațiilor de măcinat în funcție de stadiul de evoluție tehnică și a forței motrice folosite. Se disting astfel morile de mână, foarte interesante din punctul de vedere al istoriei tehnicii, dar care impuneau un mare efort fizic. Folosirea apei ca forță motrice a adus cu sine mai multe stadii de dezvoltare, începând cu morile cu roată orizontală (ciutură), care s-au conservat

foarte bine și în număr mare în Banat, în special în județul Caraș-Severin, dar autorul înșiră numeroase exemple și din județul Mehedinți. Tehnologia morilor cu ciutură este de-a dreptul captivantă pentru iubitorii ocupațiilor tradiționale, drept urmare ele au fost expuse în mai multe muzee, dintre care se remarcă Muzeul Civilizației Populare Tradiționale „Astra” Sibiu sau chiar Muzeul Tehnic din München. Numeroși cercetători consideră mai avansate morile de apă cu transmisie verticală, drept urmare mai multe exemplare s-au păstrat la Muzeul „Astra” Sibiu, Parcul Etnografic „Romulus Vuia” din Cluj, Muzeul Etnografic Reghin, Muzeul Satului Maramureșean din Sighetu Marmației. Alte variante tehnice interesante ale morilor hidraulice s-au remarcat prin „morile cu alvun” și morile plutitoare. Inventivitatea omenească a ajuns să întrebuițeze și alte tipuri de forță motrice pentru mori, cum ar fi puterea de tracțiune animală (în special cabalină) la așa-numitele „mori seci”. Mult mai productive sunt însă morile de vânt, după cum reiese dintr-un alt subcapitol al volumului și aceste tipuri de mori au fost conservate la Muzeul „Astra” Sibiu și la Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti” din București. Autorul subliniază că cerințele revoluției industriale s-au impus și în industria morăritului din România la mijlocul secolului al XIX-lea, ceea ce a dus la apariția morilor cu aburi care foloseau valțuri pentru măcinat, denumite deci în mod generic „mori sistematice cu valțuri”. Autorul precizează că prima moară cu aburi a fost instalată la Iași, în anul 1841, dar în conștiința publică s-a impus ideea că moara lui Assan din București, inaugurată în anul 1853, a fost prima moară cu aburi din România. Se afirmă că morile sistematice cu valțuri sunt cele mai răspândite monumente tehnice din România și în cele ce urmează sunt enumerate cele mai renumite mori mecanice din România construite până la cel de Al Doilea Război Mondial. Se detașează dintre acestea la București moara „Gagel”, moara „Drugă B. Ștefan”, moara „Bragadiru” și Moara Comercială. Un important centru al morăritului devine orașul Brăila, unde funcționa moara „Violatos”, urmată apoi de moara „Lykiardopoulos”. Un important segment al industriei morăritului s-a dezvoltat la cumpăna secolelor în Banat și Crișana, unde lucrau „Moara Neumann” de la Arad, morile concernului Prochraszka de la Timișoara, Sănnicolau Mare și Jimbolia, morile de la Pecica, Lugoj, Sântana-Cumlăuș, Oradea, Oșorhei. Un important centru al morăritului a apărut cu timpul la Brașov. Numeroase mori au fost construite în orașul Iași, dar și la Craiova, Slatina-Olt, Pitești, Roman sau Turnu Severin. Capitolul destinat morăritului reprezintă o însemnată contribuție a cercetătorului Volker Wollmann la istoria economică a României, de fapt o adevărată istorie ilustrată a morăritului în țara noastră. Strâns legate de industria morăritului sunt industria panificației, fabricile de amidon și glucoză, depozitele de cereale, hambarele și silozurile, pe care autorul le scoate în evidență tot din perspectivă istorică.

Strâns înrudit cu industria morăritului din punct de vedere funcțional și al consumației este sectorul prelucrării semințelor oleaginoase de la care s-a moștenit un bogat patrimoniu preindustrial prin intermediul a numeroase pive și prese de ulei, expuse în muzeele etnografice și sătești de la București, Sibiu, Cluj-Napoca, Sighetu-Marmației, Timișoara și Reghin. În cele ce urmează, autorul face scurte referiri la unitățile industriale pentru fabricarea uleiului, dintre care cele mai însemnate au fost întemeiate la București (Assan), Galați, Iași, Satu Mare, Carei, Jibou, Salonta. Se precizează că în perioada interbelică un mare număr de fabrici de ulei de dimensiune mijlocie funcționau în Basarabia.

Datorită resurselor de materii prime, Moldova a oferit un prilej prielnic de dezvoltare și pentru alte ramuri ale industriei alimentare, cum ar fi industria zahărului. În anul 1875 sunt inaugurate concomitent două fabrici în județul Bacău, la Secuieni și Sascut. Sunt enumerate în capitol principalele etape în evoluția fabricii de la Sascut, dar și a celor de la Roman, Ripiceni (jud. Botoșani) și Ițcani (jud. Suceava). După anul 1876 a început să funcționeze și fabrica de la Chitila (jud. Ilfov), una dintre cele mai importante întreprinderi din industria zahărului. În Transilvania cea mai mare longevitate a înregistrat fabrica de zahăr de la Bod (jud. Brașov), care funcționează de peste 120 de ani, fiind pusă în funcțiune în anul 1889. Unități importante din industria zahărului au fost construite și la Târgu Mureș, Arad, Freidorf (jud. Timiș). Pentru cercetătorii de istorie economică, aceste date reprezintă repere importante, dar pentru cititorul obișnuit sunt probabil mai interesante amănuntele referitoare la vestitele fabrici de bomboane și ciocolată „C. I. Zamfirescu” (București), Hess și Stollwerck din Brașov, „Kandia” de la Timișoara.

De un număr foarte însemnat de consumatori au parte și fabricile de bere și se precizează că ele reprezintă monumente unice de arhitectură industrială, astfel că le este dedicat un capitol aparte. După

cum reiese, răspândirea fabricilor de bere are loc mai ales începând cu secolul al XVIII-lea în zonele unde s-a instaurat administrația austriacă, în special în jurul garnizoanelor militare și al întreprinderilor miniere de stat. În capitol sunt prezentate amănunte foarte exacte despre evoluția procesului de producție a berii, inclusiv unele instalații vechi de odinioară, păstrate până azi. Cel mai interesant segment al capitolului are în vedere un repertoriu aproape exhaustiv al unităților de producție a berii din întreaga țară, în ordinea alfabetică a celor circa 80 de localități în care a fost identificată producția vremelnică sau mai îndelungată a berii. Acest simplu fapt indică importanța pe care a deținut-o industria berii în viața economică a teritoriilor românești. Pe lângă aceasta, autorul indică momente semnificative din istoria unor fabrici de bere renumite pentru calitatea produselor lor, cum ar fi fabricile de bere de la Aradul Nou, Czell-Brașov (Dârste), „Luther” și „Bragadiru”, ambele în București, „Ursus” din Cluj-Napoca și Turda, „Zimbru” – Iași, „Dreher-Haggemacher” – Oradea, Rădăuți, „Trei Stejari” – Sibiu, Siret, Suceava, „Timișoreana” – Timișoara.

Fabricile de tutun au deținut și ele o mare importanță în viața economică, reprezentând și o importantă sursă de venituri la buget, întrucât comercializarea tutunului reprezenta monopol de stat. Drept urmare, fabricile de tutun aveau piața asigurată, astfel că s-au construit mari unități de producție la Timișoara, Cluj, Iași și Sfântu-Gheorghe (jud. Covasna).

Pe lângă ramurile industriale enumerate până acum, autorul prezintă patrimoniul istoric din toate celelalte branșe ale industriei alimentare, cum ar fi producția de băuturi fermentate și distilate, prelucrarea cărnii și a laptelui. Este foarte însemnat repertoriul monumentelor industriale din industria alimentară, întrucât ele reprezentau principalul sector de viață economică în România, până la inaugurarea „industrializării socialiste”. Pe lângă aceasta, figurează în volumul al treilea și ramuri ale industriei chimice, cum ar fi distilarea lemnului și prelucrarea boștinei în fabricate de săpun și lumânări.

În prezentarea noastră am acordat prioritate celui de al treilea volum, întrucât ramurile și instalațiile industriale înfățișate dețin ponderea majoră în ocupațiile tradiționale din România. Cel de al doilea volum este însă la fel de consistent, mai ales că înglobează domenii de activitate foarte importante, cum ar fi cele legate de extracția, transportul și prelucrarea lemnului. Având în vedere bogățiile forestiere ale României și tradițiile populare foarte adânc ancorate în meșteșugul lemnului, capitolul corespunzător este foarte cuprinzător, chiar dacă figurează sub titlul de *Bunuri de patrimoniu preindustrial și industrial în sectorul materialelor de construcție*. Referințele privitoare la prelucrarea lemnului sub cele mai diferite forme sunt foarte abundente și ocupă circa 40% din paginile volumului. Întâlnim aici relatări despre principalele mijloace de transportare a lemnului, începând cu plutăritul pe principalele cursuri ale râurilor și continuând cu locomotivele cu aburi, planurile înclinate și furnicularele. Și mai relevante sunt însă subcapitolele referitoare la prelucrarea lemnului, care enumeră ferăstraiele hidraulice, fabricile de cherestea, fabricile de parchete și mai ales fabricile de mobilă, care reprezintă valorificarea lemnului la nivelul cel mai înalt. Dar și fabricile de chibrituri produc articole extrem de utile pentru civilizația umană, la fel ca și fabricile de celuloză și hârtie. Strâns legate de producția de hârtie sunt și industria tipografică și legătoriile de cărți, ceea ce prilejuiește autorului o scurtă incursiune în istoria culturală a României.

Autorul simte nevoia de a adăuga încă o secțiune privitoare la istoria materialelor de construcție propriu-zise și ia în evidență patrimoniul istoric al carierelor de piatră, începând chiar din Dacia Romană, dar industria varului și fabricile de ciment ne conduc până în epoca industrială. Mult mai spectaculoase sunt din acest punct de vedere bunurile de patrimoniu din industria ceramică, deoarece ele se situează la intersecția dintre industrie și artă prin fabricate de faianță fină și de porțelan, ca și cele pentru confecționarea vaselor de lut, dintre care se remarcă întreprinderea de la Turda (jud. Cluj). Dar nici industria sticlei nu se situează departe de artă, grația articolelor fine de sticlă fiind bine-cunoscută, chiar și atunci când este vorba de vechile glăjerii și hute de sticlă din Țara Românească, Moldova și Transilvania. Dar stadiul industrial aduce cu sine vestite fabrici de sticlă, situate mai de grabă la nivel provincial. Cu toate acestea, ele au fost longevive și sunt prezentate scurte descrieri ale fabricilor de la Tomești (jud. Timiș), Teceu (jud. Maramureș), Pădurea Neagră (jud. Bihor), Avrîg (jud. Sibiu). Autorul scoate în evidență noile posibilități de dezvoltare oferite de combustia de gaz metan la noi fabrici apărute în perioada interbelică la Mediaș („Vitrometan”) (jud. Sibiu), Turda, Târnăveni (jud. Mureș), ca și la Scăieni (jud. Prahova), unde s-au folosit însă gazele de sondă.

Deosebit de complexă din punct de vedere structural se prezintă evoluția industriei textile, o ramură de activitate hotărâtoare, atât pentru consumul populației, cât și pentru valoarea bănească a produselor. Complexitatea ei provine din însuși faptul că s-au perpetuat până în zilele noastre obiective de patrimoniu din cele mai diverse stadii de dezvoltare, începând cu industria casnică țărănească, continuând cu manufacturile și cu uzinele textile înființate în timpul revoluției industriale. La fel de complexă este industria textilă și din punctul de vedere a materiilor prime folosite, cum ar fi lâna, bumbacul, inul, cânepa, iuta, mătasea și chiar mătasea artificială. Dispunerea teritorială a patrimoniului industrial textil este și ea eterogenă și autorul se străduiește să prezinte o grupare zonal-geografică în județul Sibiu (Cisnădie, Mediaș), în județul Brașov (Brașov, Săcele, Dârste, Codlea), în zona Mureș-Alba (Sighișoara, Sebeș) sau în Banat (Timișoara, Lugoj, Orșova). Cele mai importante fabrici de postav din Regatul României produceau mărfuri de bună calitate la Buhuși (jud. Bacău), Azuga (jud. Prahova), Bacău, Piatra Neamț, Ploiești și București, unde se fabricau tricotaje.

Diferențieri pe axa formelor sociale de organizare s-au păstrat și în industria pielăriei, cum ar fi breslele de pantofari și tăbăcari, asociațiile de tăbăcărie. Dar industria modernă se impune prin fabrica „Frații Renner” (Dermata) din Cluj, ca și prin cele de la Sebeș, Sibiu și Mediaș.

Aceste două noi volume referitoare la patrimoniul preindustrial și industrial din România reprezintă o contribuție remarcabilă a cercetătorului Volker Wollmann la expunerea aproape exhaustivă a tuturor domeniilor de activitate care asigură cele necesare vieții umane, de la alimentație, la îmbrăcăminte și încălțăminte, de la materiale de construcție, la articole de podoabă casnică. Ele sunt utile atât cercetătorilor istorici, cât și lucrătorilor de la muzeele etnografice și de artă, precum și celor din industria turismului. În mod sigur, ele vor fi consultate cu interes de către publicul cititor.

Ludovic Báthory